

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

ΠΛΑΤΩΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ Γ΄.

Ὅτε ἴσται κατὰ τοῦ ἐν θεοτόκῳ ἔθρῳτος
βουλόμενοι ἢ κατὰ παιδείαν καὶ αὐτοῦ καὶ
τῶν αὐτοῦ ἀδελφῶν. (Πλάτ. Θεάγος).

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδέλφους

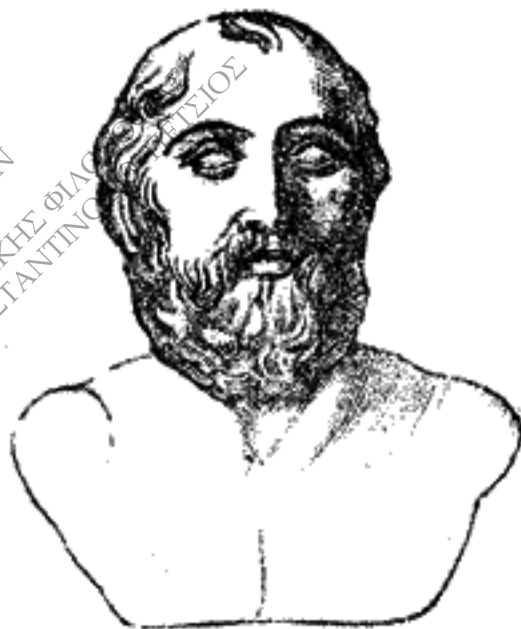
1884

Ε.Υ.Δ τῆς Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΙΤΣΙΟΣ

Ε.γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΟΥΣΙΟΣ

ΠΛΑΤΩΝ

ΕΤΟΣ 5'.

ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ

ΤΕΥΧ. Θ' ΚΑΙ Ι'.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΙΤΙΩΝ

*Τῆς ἐπὶ τῶν ἐσπερίων κρατῶν τῆς Εὐρώπης κατατολεμουμένης
Καθολικῆς Ἐκκλησίας*

*Ἀναγρωσθεῖσα ἐν τῷ Διδασκαλικῷ Συλλόγῳ
τῇ 14ῃ Ἰανουαρίου 1884.*

ΥΠΟ ΓΕΩΡ. Ι. ΔΕΡΒΟΥ.

(Συνέχ. ὄρα εἰς τευχ. Ζ' καὶ Η' σελ. 287).

Οὕτω δὲ ἡ Σύνοδος τοῦ Βατικανοῦ ἐκήρυξε διὰ τῶν εἰρημένων ἀποφάσεων τὴν ἐν τῷ κόσμῳ πανταρχίαν καὶ τὸ ἀλάθητον τοῦ πάπα, ὡς δόγματα πίστεως καὶ ἠθικῆς, εἰς ἃ ἕκαστος ὀφείλει, κληρικός τε καὶ λαϊκός, τυφλῶς νὰ πιστεύῃ, εἰάν θέλῃ νὰ σώσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Ἡ Σύνοδος τοῦ Βατικανοῦ δογματίσασα, ὅτι

(ΤΟΜ. 5')

ὁ πάπας εἶναι ἐπίσκοπος οὐ μόνον τῆς Ῥωμαϊκῆς, ἀλλὰ καὶ συμπάσης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι Καθολικὸς Ἐπίσκοπος, θεόθεν ἔχων τὴν κυριαρχίαν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν ἐπ' αὐτῆς, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ καταστρέψῃ τὸ ἀρχαῖον σύστημα τῆς Ἐκκλησίας, καθ' ὃ οἱ Ἐπίσκοποι, ὡς διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων, εἶναι πρὸς ἀλλήλους ἴσοι καὶ ὁμότιμοι καὶ ἀνεξάρτητοι ἐν τῇ διοικήσει τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν, μετασχηματίσασα αὐτοὺς εἰς γραμματεῖς καὶ τοποτηρητὰς τοῦ πάπα. Πρὸς Θεοῦ! ἤκούσθη ποτὲ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ νὰ ὦσι δύο ἐπίσκοποι, κυβερνῆται καὶ δικασταὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας; Ἡ Σύνοδος τοῦ Βατικανοῦ δογματίσασα, ὅτι ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τοῦ πάπα εἶναι ἡ ὑπερτάτη καὶ ἀπ' αὐτῆς οὐδεὶς δύναται νὰ ποιήσῃ ἐκκλησίαν (appellare) εἰς ἐτέραν δικαστικὴν ἐξουσίαν, οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν ἐξουσίαν Οἰκουμενικῆς Συνόδου, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ συγκεντρώσῃ τῷ πάπα ἀπόλυτον ἰσχὺν καὶ δύναμιν, ὑποτάξασα αὐτῷ πάντα τοὺς πιστούς. Ἡ Σύνοδος τοῦ Βατικανοῦ δογματίσασα, ὅτι ὁ πάπας καθήμενος ἐν τῇ ἐπισκοπικῇ καθέδρᾳ αὐτοῦ ὀρίζει καὶ κηρύττει ἀλάθητα καὶ ἀναμάρτητα δόγματα πίστεως καὶ ἠθικῆς ἄνευ τῆς συναινέσεως τῆς Ἐκκλησίας,⁽¹⁾ οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν ἢ νὰ καταργήσῃ τὰς Οἰκ. Συνόδους ὡς εἰς τὸ μέλλον ἀχρήστους καὶ περιττάς. Ἡ Σύνοδος τοῦ Βατικανοῦ δογματίσασα, ὅτι ἀπαξάπασαι αἱ ἀπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς Καθέδρου καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας ἐξενεχθεῖσαι ἀποφάσεις τῶν παπῶν ἦσαν ἀλάθητοι καὶ ἀναμάρτητοι, οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν ἢ νὰ κηρύξῃ τὰς φονικὰς μεσαιωνικὰς ἀποφάσεις αὐτῶν κατὰ τῶν αἰρετικῶν, τὰς ιδέας τῆς ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς καὶ τοῦ συλλάβου πάπα Πίου τοῦ Θ'. κατὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν νεωτέρων πολιτευμάτων καὶ κρατῶν, ὡς ἀλαθήτους καὶ ἀναμαρτήτους ἀποφάσεις τῶν παπῶν.

Κατὰ ταῦτα ὁ πάπας δύναται σήμερον μόνος νὰ ἐκδίδῃ καὶ

(1) Ἐν ταύτῃ τῇ ἐννοίᾳ ὁ πάπας καλεῖται ἀλάθητος καὶ ἀναμάρτητος καὶ οὐχὶ ὅτι ἐν τῷ ἑαυτοῦ βίῳ εἶναι ἀπηλλαγμένος παντὸς ἀνθρωπίνου ἁμαρτήματος· διότι καὶ αὐτός, ὡς ἄνθρωπος, ἁμαρτάνει.

πέμπη διὰ τοῦ τηλεγράφου ἀλάθητα καὶ ἀναμάρτητα δόγματα, εἰς ἃ πᾶς κληρικός, πᾶς λαϊκός, πᾶς μονάρχης καὶ βασιλεὺς, ὀφείλει τυφλῶς καὶ ἄνευ ἐρεύνης νὰ παραδίδῃ τὴν πίστιν, τὴν ἠθικὴν καὶ τὰ ἀστυκὰ αὐτοῦ καθήκοντα πρὸς σωτηρίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Ὁ γὰρ πρῶτος πρῶτος τῆς Ἀγγλίας Γλάδστον ἀνασκευάζων τὴν ἐκστρασίαν, καθ' ἣν τὸ ἀλάθητον τοῦ πάπα ἀφορᾷ μόνον εἰς τὰ τῶν ἡθῶν, λέγει· «Μόνα τὰ τῶν ἡθῶν! Θέλει εὐαρεστηθῆ κανεὶς ῥωμαῖος καζουίστης νὰ μᾶς πληροφορήσῃ, ποῖα εἶναι τὰ σήμεῖα καὶ αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, αἵτινες δὲν περιλαμβάνονται καὶ δὲν δύνανται νὰ περιληφθῶσιν ἐντὸς τῆς περιφερείας τῆς ἠθικῆς; Ἐὰν δὲν θέλωσι νὰ μᾶς πληροφορήσωσι, πρέπει νὰ στραφῶμεν ἀλλαγῆ. Ὁ Ματθαῖος Ἀρνόλδος ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφομένῳ *Φιλολογία καὶ δόγμα* πληροφορεῖ ἡμᾶς ἀστείῳ τῷ τρόπῳ, ὅπως σήμερον μᾶς πληροφοροῦσι, πόσα μέρη τοῦ σώματός μας εἶναι στερεὰ καὶ πόσα ὑδατώδη, ὅτι 7/10 περίπου τῶν πράξεων ἡμῶν ἀνήκουσιν εἰς τὸ μέρος τῆς διαγωγῆς. Δυνάμεθα δὲ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι διαγωγή καὶ ἠθικὴ εἰσὶ περίπου τῶν αὐτῶν διαστάσεων. Τὰ τρία τέταρτα λοιπὸν τοῦ βίου παραδίδονται εἰς ἄλλον. Ἀλλὰ τίς θέλει μᾶς ἐγγυηθῆ καὶ διὰ τὸ τέταρτον; οὐχὶ βεβαίως ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὅστις λέγει: εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν τοῦ θεοῦ ποιεῖτε:⁽¹⁾ καὶ : πᾶν ὃ, τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ.⁽²⁾ Ὅχι! τοιαύτη διάκρισις ἠθέληεν εἰσθαι ἀνάξιον ἐπιπόνημα ἐπιπολαίου πολιτικῆς, ὅπερ ματαίως μετεχειρίσθησαν, ὅπως καλύψωσι τὴν θρασυτητα τῆς ἀγροίκου ἐκείνης ἀλαζονείας, ἣτις ἐν Ῥώμῃ οὐχὶ ἐκ τοῦ θρόνου, ἀλλ' ὀπισθεν τοῦ θρόνου διευθύνει τὰς κινήσεις τοῦ Βατικανοῦ. Θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐρωτήσω, ἂν ὑπάρχῃ καὶ ἡ πλέον ἀσήμαντος πράξις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἣτις δύνανται νὰ ἐκφύγῃ τῆς περιφερείας τῆς ἠθικῆς. Παρατηρῶ δὲ ὅτι τὸ καθήκον εἶναι τοιαύτη δύναμις, ἣτις ἐγείρε-

(1) Α': Κορινθ. Γ'. 31.

(2) Κολοσσ. Γ'. 17.

ται μεθ' ἡμῶν τὴν προίχην καὶ ἀναπαύεται τὴν ἐσπέραν ἐπίσης μεθ' ἡμῶν· ἐπὶ τοσοῦτο δὲ ὑφίσταται, ἐφ' ὅσον ὑφίσταται καὶ ἡ ἐνέργεια τῶν διανοητικῶν ἡμῶν δυνάμεων. Εἶναι ἡ σκιά ἣτις παρακολουθεῖ ἡμᾶς ὅπου καὶ ἂν ὑπάγωμεν, καὶ ἐγκαταλείπει ἡμᾶς, ὅταν ἐγκαταλίπωμεν τὸ φῶς τῆς ζωῆς· ὁ ὑπέρτατος λοιπὸν ὁδηγὸς ἡμῶν πρὸς πάντα τὰ ἀφορῶντα τὸ καθῆκον εἶναι ὁ πάπας κατὰ τὴν ἀξίωσίν του, *sancto approbante concilio*· ἡ ἀξίωσις του δὲ αὕτη δὲν εἶναι ἀπλῆ σχολαστικὴ ἔννοια, ἀλλὰ *cunctis fidelibus credenda et tenenda*, ἥτοι ὑπὸ πάντων τῶν πιστῶν πιστευτέα καὶ τηρητέα.»⁽¹⁾

Ἐπειδὴ ἡ Σύνοδος τοῦ Βατικανοῦ διὰ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς προετίθετο νὰ καταστρέψῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Κρατῶν τῆς Δύσεως καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὰ νευρόσπαστα τῶν ὀρέξεων καὶ ἐπιθυμιῶν τοῦ παπισμοῦ, διὰ τοῦτο τὸ μὲν φιλελεύθεροι καθολικοὶ λαϊκοὶ καὶ θεολόγοι τῆς Ἑσπερίας, ἰδίως τῆς Γερμανίας, ἀποκηρύξαντες αὐτὰς ἐνέμειναν σταθερῶς εἰς τὴν ἀληθῆ ἱστορίαν καὶ εἰς τὰς γνησίας παραδόσεις τῆς παλαιᾶς Ἐκκλησίας· διὸ καὶ Παλαιοκαθολικοὶ ἐκλήθησαν, ⁽²⁾ τὸ δὲ Κράτη αὐτῆς ἐψηφίσαντο νόμους, δι' ὧν

(1) Γλάδστων «αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐν Βατικανῷ συγκροτηθείσης Συνόδου τῆς 1870 ἦτοι πραγματεία ὑπὸ πολιτικὴν ἐποψίν τῶν ἀποφάσεων τοῦ Βατικανοῦ ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὴν πίστιν εἰς τὸν θρόνον» σελ. 30. μετενεχθεῖσαι εἰς τὴν Ἑλλ. γλῶσσαν ὑπὸ Θεομ. Βαφειάδου, ἐν Ἀθήναις 1875.

(2) Οὐδαμοῦ ἀλλαγῆς τῆς Εὐρώπης ἐγένετο τοσοῦτο σφοδρὰ ἡ διαμαρτύρησις κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ, ὅσον ἐν Γερμανίᾳ. Κατ' αὐτῶν διαμαρτυρήθησαν περὶ τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Ἰουλίου 1870 ὁ πρύτανης, οἱ καθηγηταὶ καὶ πολλοὶ ὑφηγηταὶ τῆς φιλοσοφικῆς, νομικῆς καὶ ἰατρικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, οὓς ἠκολούθησαν καθηγηταὶ τῶν πανεπιστημίων Freiburg καὶ Breslau καὶ καθηγηταὶ τῶν γυμνασίων Koblenz, Breslau, Κολωνίας. Κατ' αὐτῶν τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου διαμαρτυρήθη καὶ ὁ διακεκριμένος καθηγητὴς τοῦ κανονικοῦ δικαίου Schulte ἐν Πράγῃ, ὅστις ἤρξατο καὶ

ἐκήρυξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῶν, ὑπέβαλον τὰς ἐν ταῖς γῶραις αὐτῶν ὑπαρχούσας καθολικὰς ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἐποπτείαν καὶ δικαιοδοσίαν αὐτῶν καὶ ὑπεστήριξαν θεομῶς τοὺς Παλαιοκαθολικούς. Οὕτω δ' ἤρξατο

ἐπιστημονικοῦ πολέμου. Περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Αὐγούστου 1870 διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῶν νέων δογμάτων τῆς Συνόδου οἱ ἐν Nürnberg τῆς Βαυαρίας συνελθόντες καθολικοὶ πεπαιδευμένοι λαϊκοὶ καὶ θεολόγοι, ἐν οἷς διεκρίνοντο ὁ J. Döllinger καὶ ὁ J. Friedrich καθηγηταὶ τῆς θεολογίας τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, ὁ Reinkens καθηγητὴς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐν Breslau, ὁ Michelis καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν Braunsberg, ὁ Knoodt καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν Βόννη καὶ ἄλλοι τινές.

Οἱ δὲ καθολικοὶ ἐπίσκοποι τῆς Αὐστρίας, Βαυαρίας, Πρωσσίας κηρύττοντες τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ ἀπήτουν, ὅπως καὶ αἱ καθολικαὶ σχολαὶ τῶν πανεπιστημίων, οἱ κληρικοὶ, οἱ διδάσκαλοι καὶ αἱ ἐφημέριοι ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτάς. Οὕτω λ. χ. ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Μονάχου ἀπῆτει τῇ 8/20 Ὀκτωβρίου 1870, ὅπως οἱ θεολόγοι καθηγηταὶ τοῦ πανεπιστημίου αὐτοῦ ἀναγνωρίσωσι τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου, ὅπερ ἐπραξάν πάντες ἐκτὸς τοῦ J. Döllinger καὶ τοῦ J. Friedrich, οἵτινες σκεψάμενοι ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα ἀπέρριψαν αὐτάς καὶ ἀπήντησαν εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον. Καὶ ἡ μὲν ἀπάντησις τοῦ J. Döllinger ἐγένετο τῇ 16/28 Μαρτίου 1871, ἡ δὲ τοῦ J. Friedrich τῇ 15/27 Ἀπριλίου 1871. Ὁ J. Döllinger ἀποκηρύττων τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ λέγει ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ καὶ ταῦτα· «ὅτι ὡς χριστιανὸς, ὡς θεολόγος, ὡς ἱστορικὸς καὶ ὡς πολιτικὸς δὲν δύναμαι νὰ παραδεχθῶ τὴν διδασκαλίαν τῆς Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ. Οὐχὶ ὡς χριστιανὸς, διότι αὕτη δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ πρὸς τὰ σαφῆ λόγια τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων, καθ' ὅσον αὕτη ζητεῖ ἀκριβῶς ν' ἀνιδρύσῃ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ κόσμου τούτου, ἣν ὁ Χριστὸς κατεφρόνει, ζητεῖ ν' ἄρχῃ τῶν κοινοτήτων, ὅπερ ὁ Πέτρος εἰς πάντας καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀπηγόρευεν. Οὐχὶ ὡς θεολόγος, διότι ἡ σύμπασα γνησία παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας ἐκ διαμέτρου ἀντίκειται πρὸς αὐτήν. Οὐχὶ ὡς ἱστορικὸς, διότι ὡς τοιοῦτος γινώσκω, ἐπι οἱ ἀκαταπαύστως σπουδάζοντες νὰ κρατήσωσι τοῦ κόσμου ἐπίπεσον»

ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησίᾳ τῆς Δύσεως καταπολεμουμένη ὑπὸ τῶν Κρατῶν αὐτῆς, ὡς ἐνστέρνιασαμένη τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ.

Καὶ δὴ πρῶτον ὑπὸ τῆς Αὐστρίας. Ἡ κυβέρνησις αὐτῆς τῇ ἐντολῇ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκήρυξε τῇ 30 Ἰουλίου 1870 τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ πάπα Πίου κατὰ τὸ 1855 συναφθεῖσαν ἐκκλη-

εῖς τὴν Εὐρώπην χειμάρρους αἱμάτων, κατετάραξαν καὶ κατέστρεψαν ἀλλοκλήρους χώρας, ἀνέτρεψαν τὸ ὠραῖον ὀργανικὸν νομοθετικὸν οἰκοδόμημα τῆς ἀρχαιοτέρας Ἐκκλησίας καὶ ἐγέννησαν, εἴθρεψαν καὶ διετήρησαν τὰς πονηροτάτας καταχρήσεις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὡς πολίτης τέλος πρέπει ν' ἀπορρίψω τὴν διδασκαλίαν τῆς Συνόδου ταύτης, διότι αὕτη, ἀξιοῦσα νὰ ὑποτάξῃ τὰ Κράτη καὶ τοὺς Μονάρχας καὶ ἅπασαν τὴν πολιτικὴν διοίκησιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα καὶ νὰ παράσχῃ τῷ Κλήρῳ κύκλον ἐλευθέρως ἐνεργείας ἐν τοῖς Κράτεσι, τίθησι τὸ θεμέλιον ὀλεθρίας διαμάχης μεταξὺ κράτους καὶ ἐκκλησίας, κληρικῶν καὶ λαϊκῶν.» Τοιαύτη ἦν περίπου καὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ καθηγητοῦ J. Friedrich. Μετὰ τὰς ἀπαντήσεις ταύτας ἀμφότεροι οἱ καθηγηταὶ ἀφωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Μονάχου καὶ οἱ φοιτηταὶ τῆς θεολογίας τοῦ πανεπιστημίου αὐτοῦ διετάχθησαν ὑπ' ἐκείνου τῇ 3 Ἀπριλίου 1871 νὰ μὴ φοιτῶσιν εἰς τὰς παραδόσεις αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ὁ J. Dollinger ἠναγκάσθη νὰ παύσῃ τὰς παραδόσεις αὐτοῦ καὶ ὁ J. Friedrich ἐδίδασκε μέχρι τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ Μονάχου, ἔχων φοιτητὰς Ἕλληνας καὶ Γερμανοὺς τινὰς σπουδαστάς. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ Γερμανοὶ σπουδασταὶ οὐδόλως ἦσαν φοιτηταὶ τῆς θεολογίας. Ὁ J. Friedrich πρὸ ἐνός ἔτους μετετέθη ὡς καθηγητῆς ὑπὸ τῆς Βαυαρικῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου (Friedberg αὐτόθι σελ. 153. 56. 159. 57. 61. 698).

Εἶτα κυρίως τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ σοφοῦ Dollinger ἐγένοντο πολλὰ συνέδρια ἐν διαφόροις πόλεσι τῆς Γερμανίας, ἐν Μονάχῳ (1871), ἐν Κολωνίᾳ (1872), ἐν Κωνσταντίᾳ (1873), ἐνθα οἱ συνεργόμενοι ἀπεκήρυττον τὰς ἀποφάσεις τῆς Βατικανῆς Συνόδου καὶ ἐνέμενον εἰς τὴν ἀληθῆ ἱστορίαν καὶ εἰς τὰς γνησίας παραδόσεις τῆς παλαιᾶς Ἐκκλησίας· διὸ καὶ Παλαιοκαθολικοὶ ἐκλήθησαν. Κοινότητις τούτων ἐμφοροῦντο σὺν τῷ

διαστικὴν σύμβασιν (concordatum) ὡς ἄκυρον (comme abrogé), διότι διὰ τῶν νέων ἀποφάσεων τῆς Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ μετεβλήθησαν οἱ ὅροι τῆς ἐκκλησιαστικῆς συμβάσεως τοῦ 1855, οἱ κανονίζοντες τὰς σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους. Κατὰ τὰς νέας ἀποφάσεις τῆς Συνόδου ὁ πάπας ἐκηρύχθη καθολικὸς ἐπίσκοπος καὶ ἀνώτατος δικαστὴς πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, ἰδίᾳ δ' ἐκάστης ἐκκλησίας καὶ ἐκάστου ἐπισκόπου· ἐπίσης αἱ ἰδέαι τῆς ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς καὶ τοῦ συλλάβου πάπα Πίου τοῦ Θ', ἐκηρύχθησαν ἀλάθητοι καὶ ἀναμάρτητοι, καθ' ἃς πλανῶνται οἱ ἰσχυριζόμενοι· «ὅτι ἡ Ἐκκλησία οὐδεμίαν ἔχει ἐξουσίαν νὰ μεταχειρι-

χρόνῳ ἐν Γερμανίᾳ, αἵτινες τῇ 4 Ἰουνίου 1873 ἔσχον καὶ ἐπίσκοπον τὸν Reinkens, χειροτονηθέντα ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Utrecht. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τοῖς εἰρημένοις συνεδρίοις ἐγένετο λόγος καὶ περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, διὰ τοῦτο διάφορα συνέδρια καὶ σύνοδοι τῶν Παλαιοκαθολικῶν, συνεκροτήθησαν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐν Γερμανίᾳ, εἰς ἃ προσεκληθήθησαν καὶ ξένοι θεολόγοι, ὅπως εὔρεθῶσι τὰ σημεῖα, ἐν οἷς δύναται νὰ τελεσθῇ ἡ ἐνωσις. Εἰς τὸ ἐν Freiburg τῆς Βάδης συνέδριον καὶ εἰς τὴν ἐν Βόννην σύνοδον τῶν Παλαιοκαθολικῶν παρέστη κατὰ τὸ 1874 καὶ ὁ τότε ὑφηγητὴς τῆς θεολογίας τοῦ ἡμετέρου πανεπιστημίου Ζήκος Ῥώσης, ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος. Τὸ δὲ 1875, καθ' ὃ συνήλθον οἱ Παλαιοκαθολικοὶ ἐν Βόννη, παρέστησαν, ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σύρου Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος καὶ οἱ κληρηγεταὶ τῆς θεολογίας Νικόλαος Δαμαλᾶς καὶ Ζήκος Ῥώσης. Ἐν πλείστοις σημείοις ἐπῆλθε συμφωνία μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Παλαιοκαθολικῶν, ὧν ἡ ἐνωσις δέον νὰ καλλιεργηθῇ (ὄρα Hase «Kirchengeschichte» σελ. 716. Kurz αὐτόθ. τόμ. 2. σελ. 347. Ἐπίσης ἀέθεσιν πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος», γραφεῖσαν τῇ 31 Δεκεμβρίου 1874 ὑπὸ Ζήκου Ῥώση. Ἐπίσης ὄρα «τὰς ἐκθέσεις πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» ὑπὸ Δαμαλᾶ καὶ Ζήκου Ῥώση τὸ 1876). Ἡ ἱερὰ σύνοδος τῆς Ἑλλάδος ἐφάνη ἐσχάτως λίαν εὐνοῦς τοῖς Παλαιοκαθολικοῖς τοῦ Μονάχου διὰ τῆς ἀκολούθου πράξεως αὐτῆς : τὸ δημοτικὸν συμβούλιον τοῦ Μονάχου, συνιστάμενον ἐξ ὑπερχαλπίων, ἀφῆρσε κατὰ τὸν μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1882 τὸν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὑπάρχοντα ναὸν τῶν Παλαιοκαθολικῶν ὡς ἀνήκοντα τῇ Δίμῳ καὶ οἱ Παλαιοκαθολικοὶ ἐκείνοι.

σθῆ βίαν, οὐδ' ἔχει ἄμεσον ἢ εμμεσον κοσμικὴν ἐξουσίαν» καὶ «ὅτι οἱ πολιτικοὶ νόμοι δύνανται καὶ ὀφείλουσι ν' ἀποκλίνωσιν ἀπὸ τῆς θείας καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας.» Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, πῶς ἠδύνατο νὰ διατηρηθῆ ὁ ὄρκος τοῦ αὐστριακοῦ ἐπισκόπου, ὅστις κατὰ τὸ ἄρθρον 20 τῆς ἐκκλησιαστικῆς συμβάσεως τοῦ ἔτους 1855 ὤφειλε νὰ δημύη πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἐὰν οὗτος ὁ ἐπίσκοπος ὁ κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς Βατικανῆς Συνόδου γενόμενος τυφλὸν ὄργανον τοῦ πάπα διετάσσετο ἐκ Ῥώμης ν' ἀρνηθῆ αὐτόν; Πῶς ἠδύνατο πλέον ὁ αὐστριακὸς ἐπίσκοπος ν' ἀπειθήσῃ εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Ῥώμης, ἀφ' οὗ ἐγνώριζεν ὅτι θ' ἀσφριζέτο; Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Αὐστρίας φοβούμενοι τὸν ἀφορισμὸν τοῦ πάπα ἤρξαντο νὰ κηρύττωσιν ἐν ποιμαντορικαῖς ἐπιστολαῖς τὰς ἀποφάσεις τῆς Βατικανῆς Συνόδου, καθ' ἃς ὁ πάπας ἐδικαιοῦτο ν' ἄγῃ καὶ φέρῃ πάντας τοὺς κληρικούς τῆς Δύσεως ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν κρατῶν αὐτῆς.⁽¹⁾ Διὰ ταῦτα ἡ Αὐστρία ἐκήρυξε τὴν ἐκκλησιαστικὴν σύμβασιν τοῦ ἔτους 1855 ὡς ἄκυρον κατ' ἀρχὰς μὲν διπλωματικῶς, εἶτα δὲ νομοθετικῶς ψηφισαμένη τέσσαρας ἐκκλησιαστικοὺς νόμους τὸ ἔτος 1874. Κατὰ τοὺς νόμους τούτους οἱ ἐπίσκοποι αὐτῆς ὤφειλον νὰ πα-

λαιοκαθολικοὶ οὗτοι μὴ ἔχοντες ποῦ νὰ τελέσωσι τὴν λειτουργίαν αὐτῶν, ἀπετάθησαν εἰς τὸν ἐφημέριον τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ τοῦ Μονάχου παρακαλοῦντες αὐτόν νὰ ἐνεργήσῃ ὅπου δεῖ, ὅπως ἐπιτραπῆ αὐτοῖς νὰ τελῶσι τὴν λειτουργίαν αὐτῶν ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ, ἕως ὅτου οἰκοδομήσωσιν ἰδίαν ἐκκλησίαν. Ὁ ἐφημέριος ἀνήγγειλε τοῦτο εἰς τὴν ἡμετέραν Σύνοδον, ἥτις διὰ τοῦ ὑπουργείου ἀπέστειλεν αὐτῷ τῆ 15 Ὀκτωβρίου 1882 τάδε: «Ἐπειδὴ ἡ Ὀρθόδοξος ἡμῶν Ἐκκλησία ζείποτε ἐπεδείξατο δεῖγμα ἀγάπης καὶ εὐνοίας πᾶσιν ἀδιακρίτως, εἰ καὶ μὴ ἀνήκουσιν αὐτῇ, ἔκρινεν ἵνα ἐπιτρέψῃ τοῖς αὐτόθι διαμένουσι Παλαιοκαθολικοῖς νὰ τελῶσι δι' οἰκείου ἱερέως τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν τελετὰς ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἱερῷ ναῷ εἴτε πρὸ εἴτε μετὰ τὴν τέλεισιν τῆς ἡμετέρας θείας λειτουργίας, ἐὰν ὁ ναὸς ἔχῃ καὶ δευτέραν ἄγίαν τράπεζαν ἢ θέσωσι τοιαύτην προσωρινῶς αὐτοὶ οἱ ἴδιοι.»

(1) Ὁρκ. τοῦχος Β'. καὶ Γ'. τοῦ «Πλάτωνος» ἔτος 5'. σελ. 190,

ραδιόωσι τὰς ἀγγελίας καὶ ποιμαντορικός ἐπιστολὰς αὐτῶν πρότερον εἰς τὸ Κράτος καὶ μετὰ ταῦτα νὰ δημοσιεύωσιν αὐτάς, ἐὰν ἐνεκρίνοντο· πᾶσα γηρεύουσα ἐκκλησιαστικὴ θέσις καὶ πᾶσα πλήρωσις αὐτῆς ἔπρεπε νὰ ἀναγγέληται εἰς τὸ Κράτος, ὅπερ ἐδικαιοῦτο ἐντὸς 30 ἡμερῶν νὰ ἐγείρη ἔνστασιν κατὰ τοῦ ὑποψηφίου καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπεφαίνετο ἂν ὁ ὑποψήφιος ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὴν θέσιν ταύτην· φόρος $1/2$ — $12\ 1/2$ 0/0 ἐπεβλήθη εἰς τὰ εἰσοδήματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Μονῶν πρὸς ἰδρυσιν ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου, ὅπως ἡ κατάστασις τοῦ κατωτέρου κλήρου βελτιωθῆ, περὶ οὗ οἱ ἐπίσκοποι οὐδὲν ἔπραξαν· ἡ ἰδρυσις τῶν μοναχικῶν ταγμάτων ἐπετράπη, ἅτινα ὅμως κατ' ἔτος ὤφειλον νὰ γνωρίζωσι τῇ πολιτικῇ ἀρχῇ τὰς ἐν αὐτοῖς συμβαινούσας προσωπικὰς μεταβολὰς καὶ πειθαρχικὰς τιμωρίας καὶ ἅτινα ὤφειλον νὰ ὑποβάλλωνται εἰς ἔλεγχον, ὡσὰκις τὸ Κράτος ἤθελε.

Εἰ καὶ πάπας Πίος ὁ Θ' παρώτρυνε δι' ἐγκυκλίου τοὺς αὐστριακοὺς ἐπισκόπους ν' ἀντιστῶσιν ἰσχυρῶς κατὰ τῶν νόμων τούτων, εἰ καὶ ὁ αὐτὸς ἀπέστειλεν ἰδιόχειρον ἐπιστολὴν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, γράφων ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔπρεπε νὰ παραδοθῆ εἰς τοσαύτην αἰσχρὰν δουλείαν, ὁ αὐτοκράτωρ ὅμως εἶχεν ἤδη πρότερον συγχαρῆ δι' ἰδιοχείρου ἐπιστολῆς τὸν ὑπουργὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν Stremayr καὶ τὸν πρωθυπουργὸν Auersperg ἐπὶ τῇ μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐνεργείᾳ αὐτῶν πρὸς ἐπιψήφισιν τῶν νόμων τούτων ἐν τῷ κοινοβουλίῳ.⁽¹⁾

Δεύτερον ὑπὸ τῆς Ἰταλίας. Ἡ χώρα αὕτη ἔχουσα πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς λόγους τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς Cavour⁽²⁾ καὶ γινώσκουσα ὅτι ἡ σπουδαιότερα τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ ἦτο ἡ διατήρησις τῆς ἀπολύτου κοσμικῆς ἐξουσίας τοῦ πάπα ἐν Ῥώμῃ ἀνέμενε τὸν κατάλληλον καιρὸν, ὅπως καταλάβῃ τὴν πόλιν Ῥώμην καὶ καταργήσῃ τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα. Ὅτε δὲ ἡ Γαλλία ἐν τῷ πρὸς Γερμανοὺς πολέμῳ ἀνεκάλε-

(1) Joh. Kurz αὐτόθι 2 τόμ. σελ. 366.

(2) Ὁρα τεύχος Ζ' καὶ Η' τοῦ «Πλάτωνος» ἔτος 5'. σελ. 264.

σεν ἐκ Ῥώμης τοὺς στρατοὺς αὐτῆς, οἵτινες ἐφρούρουν τὸν πᾶπαν Πίον, τότε ὁ Βίκτωρ Εὐμανουήλ ἐπιλαβόμενος τῆς εὐκαιρίας ταύτης εἰσέβαλεν εἰς αὐτὴν κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1870, ἦν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν κατέλαβε καὶ κατέλυσε τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα. Οὕτω δ' ἐπληρώθησαν οἱ λόγοι τοῦ μεγάλου **Σανουρ**, καθ' οὓς ἡ Ῥώμη ἐγένετο ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ἰταλικοῦ Κράτους.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ῥώμης ἡ Ἰταλία ἐξέδωκε τῇ 31 Μαρτίου 1871 νόμον, καθ' ὃν ὠρίζοντο τὰ προνόμια τοῦ Ποιτίφηκος Μονάρχου καὶ τῆς Ἁγίας Ἐδρας. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον τὸ πρόσωπον τοῦ πάπα εἶναι ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον. Ὁ πάπας δικαιούται νὰ φέρῃ πάντοτε τὸν τιμητικὸν τίτλον τοῦ Μονάρχου, νὰ ἔγῃ ἰδίους σωματοφύλακας, τχυδρομεῖον, τηλεγραφεῖον, πρέσβεις ξένων δυνάμεων, ν' ἀπολαύῃ τῶν ἀνακτόρων αὐτοῦ ἤτοι τοῦ Βατικανοῦ καὶ τοῦ Λατεράνου καὶ τῆς θερινῆς ἐπαύλεως Castel=Gandolfo μεθ' ἑλῶν τῶν κήπων καὶ παραρτημάτων αὐτῶν, νὰ λαμβάνῃ ἐτήσιον εἰσόδημα ἐκ 3,225,000 φρ. καὶ ν' ἀσκῇ ἐλευθέρως τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν.⁽¹⁾ Ἄλλ' ὁ πάπας ἀπέρριψε τὸ εἰσόδημα τοῦτο καὶ μένων ἐν τῷ Βατικανῷ οὐ παύεται κηρύττων εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅτι εἶναι δέσμιος ἐν τῷ Βατικανῷ καὶ ὅτι ὁ Ἅγιος Πατὴρ ἀποθνήσκει τῆς πείνης ἀποζῶν ἀπὸ τὸ δηνάριον τοῦ Ἁγίου Πέτρου. Οὕτω δὲ ἡ Ἰταλία κατεπόλεμησε τὴν σπουδαιότεραν τῶν ἀποράσεων τῆς Βατικανῆς Συνόδου, ἣτοι τὴν ἀπόλυτον κοσμικὴν ἐξουσίαν τῶν παπῶν.

Ὅπως ὁ πάπας Πίος ἀνακτήσεται ταύτην τὴν ἐξουσίαν ἐξητήσατο τὴν ὑποστήριξιν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Γουλιέλμου· ὁ δ' ἐκώφευσε εἰς τὴν αἴτησιν αὐτοῦ, καθὼς καὶ εἰς τὰς παρακλήσεις τῶν Ὑπεραλπειῶν τῆς Πρωσσίας. Οὕτω λ. χ. 56 Πρωσσοὶ βουλευταὶ παραστάντες ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου παρεκάλουν ὅπως ἀνιδρύσῃ τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν τοῦ

(1) Ὁρα «Annuaire de législation étrangère publié par la société de législation comparée.» Paris. ἔτος 1. σελ. 289.

πάπα, ὑπὲρ ἧς καὶ ἀναφορὰ ἐν ὀνόματι πάντων τῶν καθολικῶν τῆς Γερμανίας ἐπεδόθη αὐτῷ ὑπὸ ἐπιτροπείας συνισταμένης ἐξ ἐγκρίτων πολιτῶν. Μὴ εἰσακουσθείσης τῆς παρακλήσεως, οἱ εἰρημένοι Πρωσσοὶ βουλευταὶ καταλαβόντες θέσιν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς αἰθούσης τῶν συνεδριῶν τῆς Βουλῆς ἀπετέλεσαν τὸ κόμμα τοῦ κέντρου (centrumsparthei), ὅπερ μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπεραλπειῶν τῆς Πρωσσίας ἤρξατο καταπολεμοῦν τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴν ἰσχυρὰν κυβέρνησιν τοῦ Βίσμαρκ.⁽¹⁾ Ἡ πρωσικὴ κυβέρνησις δὲν ἔμενεν ἀδιάφορος, ἀλλὰ βλέπουσα, ὅτι ὁ παπισμὸς διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς Βατικανῆς Συνόδου τείνει νὰ κρατήσῃ τὸ μὲν τῶν καθολικῶν σχολείων, τὸ δὲ τῶν ἱερατικῶν σχολείων καὶ καθόλου τοῦ κλήρου, ἐξέδωκε νόμους, δι' ὧν ἀνεκήρυξε μετ' ἐπιτάσεως τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ Κράτους, ἐτιμώρησε τοὺς σφετεριζομένους αὐτὰ, ὑπέβαλε τὸν καθολικὸν κληρὸν ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἐποπτείαν καὶ δικαιοδοσίαν αὐτοῦ καὶ ὑπερησπίσατο τοὺς Παλαιοκαθολικοὺς, τοὺς ἐχθροὺς τῶν Καθολικῶν. Οὕτω δ' ἐγεννήθη ἐν Πρωσίᾳ ὁ περὶ πολιτισμοῦ ἀγὼν (Kulturkampf).

Ἡ πρωσικὴ κυβέρνησις ἐξέδωκε κατ' ἀρχὰς τῇ 28 Φεβρουαρίου/11 Μαρτίου 1872 τὸν ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ Γερουσίας ψηφισθέντα νόμον, καθ' ὃν «ἡ ἐποπτεία πάντων τῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν καταστημάτων ἀνήκει εἰς τὸ Κράτος»⁽²⁾ ἐν ᾧ μέχρι τοῦ ἔτους 1872 εἶχον αὐτὴν οἱ κληρικοί. Εἶτα ἐνήργησεν ἵνα ψηφισθῇ ἐν τῷ κοινοβουλίῳ (Reichstag) τῆς Γερμανίας τὸν Ἰούνιον τοῦ 1872 ὁ νόμος, καθ' ὃν «τὸ μοναχικὸν τάγμα τῆς ἐταιρίας τοῦ Ἰησοῦ (=οἱ Ἰησουίται) καὶ τὰ αὐτῷ συγγενῆ μοναχικὰ τάγματα ἐξωρίσθησαν ἐκ τοῦ ἐδάφους τοῦ Γερμανικοῦ Κράτους καὶ ἐδικαιοῦντο νὰ διαμένωσιν ἐν ὀρισμένοις τόποις τῆς αὐτοκρατο-

(1) Kurz αὐτόθι τόμ. 2. σελ. 390.

(2) Ὅρα «Gesetz betreffend die Beaufsichtigung des Unterrichts=und Erziehungswesens» ἐν τοῖς «Verhandelndes Herrenhauses» Berlin 1871—72. 2 τόμ. σελ. 510 καὶ «Annuaire de législation.....» 2 ἔτος, σελ. 201.

ρίας μόνον οἱ ἐγκώριον ἀπαλοῖ τῶν μοναχικῶν τούτων ταγμάτων, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ ἀλλοδαποί.»⁽¹⁾

Ἡ πρωστικὴ κυβέρνησις κατιδοῦσα, ὅτι διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ληφθέντων μέτρων δὲν κατώρθωσε νὰ χαλιναγωγῆσῃ τὸν καθολικὸν κλήρον, ἠναγκάσθη νὰ υποβάλλῃ εἰς ἔλεγχον τὰ ἱερατικὰ σχολεῖα καὶ νὰ περιστείλῃ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐπισκόπων ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ζητήμασι τῆς πειθαρχίας. Οὕτω δὲ ὁ Falk, ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, εἰσήγαγεν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ Γερουσίαν τῆς Πρωσσίας νομοσχέδια περὶ αὐτῶν, ἅτινα ψηφισθέντα ἐξεδόθησαν ὡς νόμοι τοῦ Κράτους τῆ 29 καὶ 30 Ἀπριλίου/11 καὶ 12 Μαΐου 1873· διὸ καὶ νόμοι τοῦ Μαΐου ἐκλήθησαν, οἵτινες ἐν συνόψει εἶναι οἱ ἀκόλουθοι :

Νόμος περὶ τῆς προπαιδείας καὶ διορισμοῦ τῶν κληρικῶν (Gesetz über die Vorbildung und Austellung der Geistlichen). Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον ὁ μέλλων νὰ ἱερωθῆ ὀφείλει νὰ ᾔηται Γερμανὸς πολίτης, νὰ ἔγῃ ἀπολυτῆριον γερμανικοῦ τινος γυμνασίου, ν' ἀκροασθῆ ἐπὶ 3 ἔτη θεολογικῶν μαθημάτων ἐν τινὶ γερμανικῷ πανεπιστημίῳ, νὰ ὑποστῆ τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν καὶ μετὰ ταῦτα τὴν πολιτειακὴν (die Staatsprüfung). Νέοι μέλλοντες νὰ ἱερωθῶσι δύνανται νὰ ἐκπαιδεύωνται καὶ ἐν ἱερατικῷ σχολεῖῳ (seminarium), ἔταν εἰς τοὺς τόπους αὐτῶν δὲν ὑπάρχει γερμανικὸν πανεπιστήμιον, ἀρκεῖ μόνον τὰ μαθήματα τοῦ ἱερατικοῦ σχολείου νὰ ᾧσι ἴσα καὶ ὅμοια τοῖς μαθήμασι θεολογικῆς σχολῆς γερμανικοῦ πανεπιστημίου, ἅπερ δέον ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως νὰ ἐγκρίνωνται. Μικρότερα σχολεῖα παίδων (Knabenseminare) χρησιμεύοντα πρὸς μόρφωσιν κληρικῶν καταργοῦνται. Ἡ πολιτειακὴ ἐξέτασιν γίνεται δημοσίᾳ μετὰ τὴν θεολογικὴν, συνισταμένη ἰδίως ἐκ τῶν μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας, ἱστορίας, καὶ γερμανικῆς φι-

(1) Ὁρα «Stenographische Berichte des Deutschen Reichstages.» 17 Ἰουνίου 1872.

λολογίας. Πάντα ταῦτα τὰ προσόντα ἔχων ὁ μέλλων ν' ἀναλάβῃ κληρικόν τι ὑπόβργμα διορίζεται ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν, οἵτινες ὁμῶς ὀφείλουσι, πρὶν διορίσωσι, νὰ γνωρίζωσι τῷ ἐπάρχῳ (Oberpräsident der Provinz), ὅτι ὁ ὑποψήφιος κληρικὸς κέκτηται τὰ εἰρημένα προσόντα. Ὁ δ' ἐπάρχος δικαιούται νὰ ποιήσῃ ἐνστάσιν κατὰ τοῦ ὑποψηφίου, ἣτις καὶ ἔχει κῦρος, ὅταν ὁ ὑποψήφιος δὲν κέκτηται τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ἀπαιτούμενα ἐφόδια πρὸς ἱερωσύνην ἢ κατεδικάσθη ποτὲ ποινικῶς καὶ ἀπώλεσε τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, ἢ διατελῇ ὑπὸ ἀνάκρισιν, ἢ ἀπειθῇ εἰς τοὺς νόμους τοῦ Κράτους καὶ τράσῃ τὴν δημοσίαν εἰρήνην. Κατὰ δὲ τῆς ἐνστάσεως ταύτης δύναται ὁ ὑποψήφιος κληρικὸς νὰ ποιήσῃ ἔφεσιν εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν βασιλικὸν δικαστήριον, περὶ οὗ ἀμέσως κατωτέρω ποιήσομαι λόγον. Ὅσοι δὲ τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν παρέχουσι κληρικόν τι ὑπόβργμα καὶ διορίζουσιν ἄνευ προηγουμένης γνώσεως τοῦ Κράτους τιμωροῦνται μὲ χρηματικὴν ζημίαν 100—1000 ταλλήρων. Οἱ δὲ ξένοι, οἵτινες πρὸ τοῦ νόμου τούτου ἦσαν κληρικοὶ ἐν Πρωσσίᾳ, ὄφειλον ἐντὸς 6 μηνῶν νὰ γένωνται Πρῶσοι πολῖται.⁽¹⁾

Νόμος περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας καὶ τῆς ἰδρύσεως βασιλικοῦ δικαστηρίου ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων (Gesetz über die kirchliche Disziplinargewalt und die Errichtung des königlichen Gerichtshofs für kirchliche Angelegenheiten). Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον μόνον Γερμανοὶ ἀνώτεροι κληρικοὶ δικαιούνται ν' ἀσκῶσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν πειθαρχίαν ἐπὶ τῶν λειτουργῶν τῆς ἐκκλησίας, εἰς οὓς ὁμῶς ἀπαγορεύεται νὰ ἐπιβάλλωσι καὶ σωματικὰς τιμωρίας, εἰ μὴ μόνον τιμωρίας περιορισμοῦ τῆς ἐλευθερίας ἐπὶ μικρόν τινα χρόνον, ὅταν οἱ κατηγορούμενοι ἐκουσίως δέχωνται αὐτάς. Οἱ κληρικοὶ ὀφείλουσι ν' ἀναφέρωσι τὰς ἐκκλησιαστικὰς αὐτῶν ὑποθέσεις εἰς τὸ ἐν Βερολίῳ βασιλικὸν δι-

(1) Ὅρα « Verhandlungen des Herrenhauses » Berlin 1872—73. 2 τόμ. Anlagen σελ. 660. καὶ « Annuaire de législation..... » ἔτος 3. 112.

καστήριον, αποτελούμενον ἐξ 11 μελῶν ὑπὸ τοῦ βασιλέως διὰ βίου διορισθέντων. Τὸ δικαστήριον τοῦτο δύναται ν' ἀποβάλλῃ ἐκ τῶν θέσεων τοὺς κληρικούς τοὺς μὴ θέλοντας νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ Κράτους.⁽¹⁾ Κατὰ τοὺς νόμους λοιπὸν τούτους διεκόπητο ἡ κοινωνία τοῦ πάπα μετὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς Πρωσσίας, μὴ δυναμένου εἰς τὸ ἐξῆς ν' ἀσκῆ ἐπ' αὐτῆς οὔτε διοικητικὴν οὔτε δικαστικὴν ἐξουσίαν. Ἡ πρωσσικὴ κυβέρνησις ἐπραξε τοῦτο, διότι ἤθελε νὰ ἐκπαιδεύσῃ καὶ μορφώσῃ γερμανοὺς κληρικούς, οἵτινες μὴ ἐπηηρεαζόμενοι ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς Αὐλῆς ἠδύναντο σὺν τῷ χρόνῳ ν' ἀποβῶσι καλοὶ πατριῶται.

Ἄλλὰ κατὰ τῶν νόμων τοῦ Μαΐου ἐξηγέρθησαν τὸ μὲν πλεῖστοι γερμανοὶ καθολικοὶ ἐπίσκοποι καὶ ἐρημέριοι· διὸ καὶ τῶν θέσεων αὐτῶν ἐξεβλήθησαν καὶ μὲ χρηματικὰς ζημίας ἐτιμωρήθησαν καὶ εἰς φυλακὴν ἐρρίφθησαν καὶ ἐξωρίσθησαν, τὸ δὲ πάπας Πίος ὁ Θ', ὅστις διὰ τῆς κατὰ τὸν Αὐγούστου τοῦ 1873 ἀποσταλείσης τῷ αὐτοκράτορι τῆς Γερμανίας Γουλιέλμῳ ἐπιστολῆς ἐδήλου «ὅτι ἀπαξάπαντα τὰ μέτρα τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ σκοποῦσιν ἀπὸ τινος χρόνου νὰ καταστρέψωσι τὸν Καθολικισμόν» καὶ ἠπειλεῖ «ὅτι τὰ μέτρα ταῦτα κατὰ τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ θὰ ὑπονομεύσωσι τὸν ἴδιον αὐτοῦ θρόνον.»⁽²⁾ Τὰς ἀπειλὰς ταύτας ἀποκρούσας διὰ τῆς πρὸς τὸν πάπαν ἀπαντήσεως αὐτοῦ ὁ αὐτοκράτωρ ἐχώρει εἰς τὸν κατ' αὐτοῦ πόλεμον.

Ἐπειδὴ δὲ πολλαὶ θέσεις ἐπισκόπων ἐκενώθησαν ἕνεκα τῆς ἀπειθείας αὐτῶν πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Κράτους, ἡ πρωσσικὴ κυβέρνησις ἐξέδωκε ἕτερον νόμον τῇ 8/20 Μαΐου 1874, καθ' ὃν ἔδει αἱ κενωθείσαι ἐπισκοπικαὶ δικαιοδοσίαι νὰ διοικηθῶσι. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον ἔδρα ἐπίσκοπος, ἅμω κενωθείσα ἕνεκα θανάτου ἢ δικαστικῆς ἀποφάσεως ἢ ἕνεκα ἄλλης τινὸς αἰτίας, ἔδει νὰ πληρωθῇ. Ὁ μέλλων νὰ χειροτονηθῇ ἐπίσκοπος τῆς χηρευούσης θέσεως ὤφειλε νὰ ἔχῃ τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς 29 Ἀπριλίου/11 Μαΐου 1873 ἀπαι-

(1) Ἀυτόθι.

(2) Κιηζ. αυτόθι, σελ. 394, 395.

τούμενα προσόντα, καὶ νὰ ὁμώσῃ τὸν ὄρκον, ὅτι ἔσεται πιστὸς θεράπων τοῦ βασιλέως καὶ φύλαξ τῶν νόμων τοῦ Κράτους. Ἐάν τις ἐκλεγόμενος ἐπίσκοπος ἢ τοποτηρητὴς ἐπισκόπου ἐν τῇ χη-
 ρευούσῃ ἐπισκοπῇ δὲν ὤμνυε τὸν εἰρημένον ὄρκον, ἀλλ' ἐξηκολού-
 θει ἐνεργῶν ἐπισκοπικὰ καθήκοντα, ἐτιμωρεῖτο μὲ φυλακὴν ἀπὸ 6
 μηνῶν μέχρι 2 ἐτῶν. Οἱ δὲ λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας, οἱ κατὰ
 τὰς διατάγας ἢ ἐντολάς τοῦ μὴ ὑπὸ τοῦ Κράτους ἀναγνωρισθέν-
 τος ἢ συνεπείᾳ δικαστικῆς ἀποφάσεως ἐκ τοῦ ὑπουργήματός του
 ἐκβληθέντος ἐπισκόπου ἐνεργοῦντες, ἐτιμωροῦντο καὶ τιμωροῦνται
 μὲ ἀποβολὴν ἐκ τῶν θέσεων, μὲ χρηματικὴν ζημίαν καὶ φυλακὴν.
 Κενωθείσης ἐπισκοπικῆς ἐδρας, ὁ ἐπαρχος (Oberpräsident der
 Provinz) καλεῖ τὸ πρεσβυτέριον (Domcapitel) νὰ ἐκλέξῃ ἐντὸς
 10 ἡμερῶν τοποτηρητὴν αὐτῆς (Capitelsvicar), ὅστις ἐνώπιον
 τοῦ ἐπάρχου ὀφείλει νὰ ὁμώσῃ τὸν ὄρκον τῆς πίστεως καὶ εὐπει-
 θείας εἰς τὸν βασιλέα καὶ εἰς τοὺς νόμους τοῦ Κράτους. Ἐάν δὲ
 τὸ πρεσβυτέριον δὲν ἐκλέξῃ ἐντὸς 10 ἡμερῶν τὸν τοποτηρητὴν ἢ
 ἐάν ὁ ἐκλεγθεὶς δὲν ὤμοσε τὸν εἰρημένον ὄρκον, τότε ὁ ὑπουργὸς
 τῶν ἐκκλησιαστικῶν πέμπει κοσμικόν τινα ἐπόπτην (kommis-
 sarius), ὅστις ἀναλαμβάνει νὰ ἰθύνῃ τὴν ἐπισκοπὴν καὶ τὴν πε-
 ριουσίαν αὐτῆς.⁽¹⁾

Τὰ δὲ περὶ τῆς περιουσίας τῶν καθολικῶν ἐκκλησιαστικῶν κοι-
 νοτήτων ὥρισεν ἕτερος νόμος ἐκδοθεὶς τὸν Ἰούνιον τοῦ 1875,
 καθ' ὃν ἐπίτροποι τῆς περιουσίας ἐκάστης καθολικῆς ἐφημερικῆς
 κοινότητος διορίζεται ὁ προεστὸς τῆς ἐκκλησίας (kirchenvors-
 tand) καὶ μέλη τινὰ τῆς κοινότητος (Gemeindevertretung), ὧν
 αἱ πράξεις ἔχουσι κῦρος, ὅταν ἐγκριθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἐπόπτου τῆς
 πολιτείας.⁽²⁾

(1) Ὁρα «die Verhandlungen des Herrenhauses» Berlin 1873—74. 2 τόμ. Anlagen σελ. 536, ἐνθα ἐμπεριέχεται «das Ge-
 setz über die Verwaltung erledigter katholischer Bisthümer.» Γαλλιστί «Annuaire.....» ἔτος 4. σελ. 179.

(2) Ὁρα «die Verhandlungen des Herrenhauses» Berlin

Ἡ πρωσικὴ κυβέρνησις πρὸς καταπολέμησιν τῶν Καθολικῶν ὑπεστήριξε καὶ ἐνίσχυσε καὶ τοὺς Παλαιοκαθολικοὺς, ὑπὲρ ὧν ἐδημοσίευσεν τὸν Ἰούλιον τοῦ 1875 τὸν νόμον, καθ' ὃν ἐδικαιοῦντο νὰ συμμετέχωσι τῶν ναῶν καὶ τῶν νεκροταφείων τῶν Καθολικῶν καὶ νὰ διανέμωσι τὰ ἱερὰ σκευὴ καὶ καθόλου τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν αὐτῶν.⁽¹⁾

Ἄλλ' ἡ Πρωσσία βλέπουσα ὅτι ὁ κληρὸς καὶ ὁ λαὸς τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας μετὰ πολλῆς ἐπομονῆς ἀνθίστατο κατὰ τῶν νόμων τοῦ Μαΐου καὶ ὅτι ὁ θανάσιμος ἐγθρὸς αὐτῶν πάπας Πίος ὁ Θ', ἀπέθανεν (1878) καὶ διεδέξατο αὐτὸν ὁ νῦν πάπας Λέων ΙΓ', μέτριος ἀνὴρ καὶ ἐπιτήδειος διπλωμάτης ἤρξατο κατὰ τι τροποποιουσα αὐτοὺς καὶ προσφέρουσα τρόπον συμβιώσεως (*modus vivendi*) πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης· διὸ ἐξέδωκε τῇ 2/14 Ἰουλίου 1880 καὶ τῇ 19/31 Μαΐου 1882 νόμους⁽²⁾, δι' ὧν ἐτροποποίησεν διατάξεις τινὰς τῶν νόμων τοῦ Μαΐου. Κατὰ τὰς τροποποιήσεις ταύτας «ἐὰν τις ἐπίσκοπος εἶχεν ἐκβληθῆ διὰ δικαστικῆς ἀποφάσεως ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ καὶ ἐτύγχανε κατόπιν βασιλικῆς χάριτος ἀνεγνωρίζετο πάλιν ὡς ἐπίσκοπος τοῦ Κράτους, ὡς ἀνεγνωρίσθη πρὸ ὀλίγου κατὰ τὸν μῆνα Δεκεμβρίου τοῦ 1883 ὁ Blum, ἐπίσκοπος Limburg, τυχὼν τῆς χάριτος τοῦ βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου»⁽³⁾ ἐὰν οἱ σπουδασταὶ τῆς θεολογίας προσῆγον ἀποδείξεις, ὅτι ὑπέστησαν τὴν ἀπολυτῆριον ἐξέτα-

1875 2 τόμ. Anlagen σελ. 810—815» Γαλλιστί «Annuaire.....» ἔτος 5 σελ. 314.»

(1) Ὅρα ἐπίσης «die Verhandlungen.....» 1875. 2 τόμ. σελ. 807—809» Γαλλιστί «annuaire.....» ἔτος 5. σελ. 326. Ἐνταῦθα ἐμπεριέχεται ὁ νόμος περὶ τῶν δικαιοματίων τῶν Παλαιοκαθολικῶν ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας.

(2) Ὅρα τοὺς νόμους τούτους ἐν τοῖς «Druchsachen des Herrenhauses.» Berlin 1879—80 Π. Ν^ο 134. 1882 Π. Ν^ο 74. Γαλλιστί «Annuaire.....» ἔτος 10 καὶ 12 σελ. 119 καὶ 379.

(3) «Allgemeine Zeitung.» 12 Δεκεμβρίου 1883. Μέχρι σήμερον οἱ ὑπεράλπειοι τῆς Πρωσσίας ζητοῦσιν, ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος

σιν ἔν τινι γερμανικῷ γυμνασίῳ, ὅτι ἤκουσαν ἐπὶ 3 ἔτη θεολογικῶν μαθημάτων ἔν τινι γερμανικῷ πανεπιστημίῳ ἢ ἔν τινι ἔν Πρωσσίᾳ ὑπάρχοντι ἱερατικῷ σχολείῳ (seminarium), τὰ αὐτὰ μαθήματα ἔχοντι, ἃ καὶ θεολογικὴ σχολὴ πανεπιστημίου καὶ ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν σπουδῶν αὐτῶν ἠκροάσθησαν καὶ τῶν μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας, ἱστορίας καὶ γερμανικῆς φιλολογίας, τότε ἀπηλλάσσοντο τῆς πολιτειακῆς ἐξετάσεως (die Staatsprüfung).»

Αἱ δὲ τροποποιήσεις αὗται ἐσκόπουν νὰ εὐκολύνωσι τὴν συμπλήρωσιν πολλῶν ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν θέσεων, αἵτινες ἐκενώθησαν μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων τοῦ Μαΐου. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ νόμοι οὗτοι καὶ διὰ τῶν τροποποιήσεων ὀργανικῶς δὲν μετεβλήθησαν, διὰ τοῦτο ὁ νῦν πάπας Λέων ΙΓ'. δὲν κλύεται ἐξαιτούμενος, ὅπως ἡ πρωσσικὴ κυβέρνησις ἐπιφέρῃ εἰς τοὺς νόμους τοῦ Μαΐου ὀργανικὰς ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολάς. Αὕτη δ' ἔχουσα ἀνάγκην τοῦ ἐξ ὑπεραλπειῶν ἀποτελουμένου κέντρου τῆς Βουλῆς πρὸς ἐπιψήφισιν τῶν οἰκονομικῶν σχεδίων αὐτῆς ἤρξατο ἐσχάτως διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων μετὰ τοῦ πάπα τούτου, ἀνασυστήσασα παρὰ τὸ Βατικανὸν πρεσβείαν καὶ ἀποστείλασα ἐκεῖσε τὸν von Schlözer ὡς πρεσβευτήν. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος ἐν τῇ ἐνάρξει τῆς πρωσσικῆς Βουλῆς κατὰ τὸ 1882 ἐξεδήλωσε τὴν χαρὰν ἐπὶ τῇ παγιώσει τῶν φιλικῶν σχέσεων πρὸς τὸν ἡγέτην τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ τῇ ἀποκαταστάσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ, τότε δραξάμενος τῆς εὐκαιρίας ταύτης ὁ Λέων ΙΓ' ἔπεμψεν εἰς τὸν Γουλιέλμον ἐπιστολὴν ἀπὸ τοῦ Βατικανοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν τῆς 22 Νοεμβρίου/3 Δεκεμβρίου 1882, ἐν ἣ γράφει «ὅτι οἱ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς λόγοι τοῦ αὐτοκράτορος ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἐκφράσῃ τὰς ἐξαιρετικὰς εὐχαριστίας πρὸς αὐτὸν καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ποντιφικαίου αὐτοῦ πεποιθῶς ἐπὶ τὰ εὐγενῆ καὶ γενναῖα αἰσθη-

ἀπονείμη χάριν εἰς τοὺς ἐν ἐξορίᾳ διατελοῦντας ἐπισκόπους τῆς Κολωνίας καὶ τοῦ Posen, ἵνα ἐπανεέλθωσιν εἰς τὰς θέσεις των. Ἄλλ' οὐδὲν εἰσέτι συνέβη.

(TOM. 5.)

2

ματα τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος ἤλπισε νὰ ἰδῆ τὴν ἡσυχίαν τῶν συνειδήσεων καὶ τὴν θρησκευτικὴν εἰρήνην ἀποκαθισταμένας ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ καὶ παρακαλεῖ, ὅπως ἡ νέα ἐν Πρωσσίᾳ νομοθεσία εἰς ὅ,τι οὐσιωδῶς ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑπαρξίν καὶ εἰς τὴν ζωὴν τῆς καθολικῆς θρησκείας ὀριστικώτερον τροποποιηθῆ καὶ ἡπιωτέρα καταστῆ. Οὕτω δὲ θέλει ἀποκατασταθῆ ἀληθῆς καὶ διαρκῆς εἰρήνη καὶ οἱ καθολικοὶ τῆς χώρας αὐτοῦ θὰ ὦσιν ἀφωσιωμένοι καὶ συνδεδεμένοι εἰς τὸν θρόνον τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος.» Ὁ δ' αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος διὰ τῆς ἀπὸ Δεκεμβρίου τοῦ 1882 ἐπιστολῆς αὐτοῦ εἰς τὸν πάπαν Λέοντα, τῆς προσυπογεγραμμῆς καὶ ὑπὸ τοῦ Βίσμαρκ, ἐκδηλοῖ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν νόμων τοῦ Μαΐου. Πρὸς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἀνταπαντᾷ Λέων ὁ ΙΓ' δι' ἑτέρας ἐπιστολῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 18/30 Ἰανουαρίου 1883, ἐν ἣ λέγει «ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Schlözer ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου καὶ πληρεξουσίου ὑπουργοῦ τῆς Πρωσσίας παρὰ τῇ Ἁγίᾳ Ἐδρᾷ ἐγχειρισθεῖσα αὐτῷ ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπιβεβαίωσι τὴν ἐλπίδα, ἣν ἀπὸ πολλοῦ ἔτρεφε, νὰ ἰδῆ διαλυομένας ἐν ἐντελεῖ συμφωνίᾳ τὰς ἐν Πρωσσίᾳ θρησκευτικὰς ἔριδας. Χαίρει δὲ καὶ ἐπὶ τῇ προθυμίᾳ, ἣν ὁ αὐτοκράτωρ ἐπεδείξατο, ὅπως ἀναθεωρηθῆ ἡ ἐκκλησιαστικο - πολιτικὴ νομοθεσία τοῦ Μαΐου καὶ ἀναφέρει ὅτι διὰ τοῦ ἑαυτοῦ γραμματέως Ἰακωβίνῃ ὑπέβλε τῷ Schlözer ὑπόμνημα, δι' οὗ δηλοῖ ὅτι ἐπιτρέπει τοῖς ἐπισκόποις πρότερον νὰ γνωρίζωσι τῷ Κράτει τοὺς διοριστέους ἐν ταῖς ἐφημερίαις ἱερεῖς, ἐλπίζων ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Γουλιέλμος ἔλαβεν αὐτὸ καὶ λέγων ὅτι, εἰ καὶ οἱ νόμοι τοῦ Μαΐου δὲν ἀναθεωρήθησαν, διέταξεν ὁμοίως οὕτω τοὺς ἐπισκόπους, ἵνα δείξῃ τὰς καλὰς διαθέσεις αὐτοῦ. Ἐξαιτεῖται δὲ, ὅπως ἡ νομοθεσία αὕτη τροποποιηθῆ, ἢ παρακωλύουσα σήμερον τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ἀγωγὴν τοῦ κλήρου, νομίζων ὅτι αἱ τροποποιήσεις αὐτῆς εἶναι ἀναγκαιόταται εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἥτις ἀπαιτεῖ ἵνα ἐπιτρέπηται τοῖς ἐπισκόποις νὰ ἐκπαιδεύωσι τοὺς λειτουργοὺς καὶ νὰ διακπλάττωσιν αὐτοὺς ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν αὐτῶν συνωδὰ τοῖς δι-

δάγμασι καὶ τῷ πνεύματι τῆς Ἐκκλησίας. Λέγει τέλος ὁ πάπας, ὅτι, καθὼς τὸ Κράτος φροντίζει περὶ τῶν ὑπαλλήλων του, οὕτω καὶ αὐτὸς μεριμνᾷ περὶ τῶν λειτουργῶν του.»⁽¹⁾ Διὰ τῆς τελευταίας λοιπὸν ταύτης ἐπιστολῆς Λέων ὁ ΙΓ'. ἐξαιτούμενος τὴν τροποποίησιν τῆς νομοθεσίας τοῦ Μαΐου προστίθησιν ὅτι καὶ τὸ καθήκον τῆς γνωστοποιήσεως (Anzeigepflicht) ἀναγνωρίζει, ἀλλὰ ζητεῖ ἵνα καὶ ἡ πρωσσικὴ κυβέρνησις παύσῃται ἔχουσα τὸ δικαίωμα τῆς ἐνστάσεως (Einspruchsrecht). Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ πάπας Λέων ΙΓ'. λέγει, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ὀφείλουσι νὰ ποιῶσι τῷ πρωσσικῷ κράτει γνωστοὺς τοὺς κληρικοὺς, οὓς θὰ διορίζωσιν, ὅπως τοῦτο λαμβάνη γνῶσιν αὐτῶν, χωρὶς ὅμως τὸ Κράτος νὰ ἐγείρῃ ἐνστάσεις, ὅτι δὲν ἐγκρίνει αὐτούς. Διότι τί ὠφέλει τὸν πάπαν ν' ἀναγνωρίζῃ τὸ καθήκον τῆς γνωστοποιήσεως, ἐὰν ἡ πρωσσικὴ κυβέρνησις δὲν κατῆργει καὶ ὁ δικαίωμα ἐνστάσεως εἶχεν;

Ὁ δὲ παρὰ τῆ Ἀγίας Ἐδρᾶ πρέσβυς τῆς Πρωσίας von Schlözer ἐνεχείρησε τῆ 5/17 Μαΐου 1883 τῷ γραμματεῖ τοῦ πάπα Ἰακωβίνῃ ἔγγραφον, δι' οὗ « ἡ πρωσσικὴ κυβέρνησις ἐννοεῖ νὰ μὴ ἀπαιτῆ παρὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τὸ καθήκον τῆς γνωστοποιήσεως καὶ ἀποφασίζει νὰ καταργήσῃ ὁ δικαίωμα ἐνστάσεως ἔχει, ὅταν πρόκηται περὶ κληρικῶν τιμῶν καὶ οὐχὶ καθόλου περὶ παντὸς κληρικοῦ, ὃν οἱ ἐπίσκοποι θέλουσι νὰ διορίζωσιν. Οὕτω λόγου χάριν οἱ ἐπίσκοποι θέλοντες μὲν νὰ διορίζωσιν ἐφημερίους ὀφείλουσι νὰ γνωρίζωσιν αὐτούς τῷ Κράτει, θέλοντες δὲ νὰ διορίζωσι βοηθοὺς ἢ τοτοτηρητὰς ἐφημερίων, οἵτινες ν' ἀσκῶσι καὶ τελῶσι τὰ ἐκκλησιαστικὰ καθήκοντα καὶ μυστήρια ἐν κεναῖς ἐφημερίαις, οὐδὲν ἔχουσι καθήκον νὰ γνωρίζωσι τοὺς τοιούτους τῷ Κράτει, καὶ τὸ Κράτος οὐδὲν ἔχει δικαίωμα κατὰ τῶν τοιούτων νὰ ἐνίσταται. Ἡ

(1) Ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ πάπα Λέοντος ΙΓ'. πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Γουλιέλμον μετηνέχθησαν καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐφημερίδα «Λιών» τῆς 18 Φεβρουαρίου 1883.

πρωσσιική κυβέρνησις ἐννοεῖ ἐπίσης ὅτι οἱ βοηθοὶ καὶ οἱ τοποτηρηταὶ τῶν ἐφημερίων δεόν νὰ ὦσι πρῶσοι πολῖται, νὰ τύχῃσι τῆς ἐκκλησιαστικῆς μορφώσεως κατὰ τὸν νόμον τοῦ Μαΐου περὶ προπαιδείας τῶν κληρικῶν καὶ νὰ ἐκτελῶσι τὰ ὑπὸ τῶν λοιπῶν νόμων τοῦ Μαΐου ἐπιβαλλόμενα αὐτοῖς καθήκοντα.⁽¹⁾ Κατὰ τὸ ἔγγραφον, ὅπερ ὁ πρέσβυς von Schlözer ὑπέβαλε τῇ παπικῇ αὐλῇ, ἡ πρωσσιική κυβέρνησις εἰσήγαγεν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ Γερουσίαν νομοσχέδιον, ἐπιψηφισθὲν ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν σωμάτων τὸν Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον τοῦ 1883, καθ' ὃ «τὸ καθήκον τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν τοῦ νὰ γνωρίζωσι (Anzeigepflicht) τῷ Κράτει τὸν διορισμὸν ὑποψηφίου τινὸς κληρικοῦ καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ Κράτους τοῦ νὰ ἐνίσταται (Einspruchsrecht) κατ' αὐτοῦ καταργοῦνται, ὅταν πρόκηται οἱ ἐπίσκοποι νὰ διορίσωσιν οἳχι ἐφημερίους, ἀλλὰ βοηθοὺς αὐτῶν ἢ ὅταν πρόκηται ν' ἀναθέσωσιν ἐφημερίαν εἰς γενικοὺς τινας ἱερεῖς πνευματικούς. Τοιοῦτοι διορισμοὶ δύνανται νὰ γίνωσιν οὐ μόνον ἐν κεναῖς ἐφημερίαις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐπισκοπαῖς. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ τοιοῦτοι βοηθοὶ ἢ οἱ τοποτηρηταὶ τῶν ἐφημερίων ὀφείλουσι νὰ ὦσι Γερμανοὶ, ν' ἀποπερατῶσι τὰς σπουδὰς αὐτῶν, ὡς ὁ περὶ προπαιδείας τῶν κληρικῶν νόμος τοῦ Μαΐου διαλαμβάνει καὶ νὰ ἐκπληρῶσι τοὺς λοιποὺς νόμους τοῦ Μαΐου.»⁽²⁾

Ἡ Πρωσσία ἐψηφίσαστο τὸν τελευταῖον τοῦτον νόμον, διότι δι' αὐτοῦ ἔπαυεν ὁ γογγυσμὸς τοῦ καθολικοῦ λαοῦ τῆς χώρας ταύτης, ὡς στερουμένου κληρικῶν καὶ ἐφημερίων πρὸς τέλεσιν τῶν μυστηρίων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθηκόντων καὶ ἐπληροῦντο 2000 κεναὶ ἐπισκοπαὶ καὶ ἐφημερίαι, ὑπάρχουσαι ἐν Πρωσσίᾳ, διὰ τοῦ διορισμοῦ ἐκτάκτων, εὐμεταθέτων καὶ οὐχὶ μονίμων κληρικῶν καὶ ἐφημερίων, οἵτινες στενότερον προσοικειούμενοι τῷ λαῷ ἠδύναντο νὰ παρέχωσι πράγματα τῷ Κράτει.

(1) Ὅρα τὸ ἔγγραφον ἐν τῇ ἀθεντικῇ ἐφημερίδι τοῦ πάπα ἐκδιδομένη ἐν Ῥώμῃ «Moniteur de Rome» 28—29 Μαΐου 1883.

(2) Ὅρα τὸν νόμον τοῦτον ἐν τοῖς «Druchsachen des Herrenhauses» 1882/83 II. N° 99. πρβλ. Moniteur de Rome 8 καὶ 18—19 Ἰουνίου 1883.

Σήμερον αἱ σχέσεις τοῦ πάπα Λέοντος ΙΓ'. καὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς Πρωσσίας μετὰ τῆς ἐν αὐτῇ κυβερνήσεως εἶναι φιλικαί, καθόσον καὶ πρεσβεία αὐτῆς ὑφίσταται νῦν παρὰ τὸ Βατικανόν, καὶ ὁ αὐτοκρατορικὸς πρίγκηψ τῆς Γερμανίας ἐπεσκέψατο τὸν πάπαν τῇ 6/18 Δεκεμβρίου 1883 ἐν Ῥώμῃ καὶ τὸ κέντρον ἐν τῇ Πρωσικῇ Βουλῇ ὑποστηρίζει τὸν Βίσμαρκ. Τότε δ' αἱ φιλικαὶ σχέσεις μεταξὺ τούτων γενήσονται ἐγκάρδιαι, ὅταν ἡ Πρωσσία μεταβάλῃ ὀργανικῶς τοὺς νόμους τοῦ Μαΐου, εἰς ὃ ὁ πάπας καὶ οἱ καθολικοὶ αὐτῆς ἐπιμένουσιν.

Ἐν δὲ τῇ Γαλλίᾳ ἤρξατο ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἀπηνῶς καταπολεμουμένη ὑπὸ τῆς Δημοκρατίας αὐτῆς εὐθὺς μετὰ τὸ ἔτος 1870, ὅποτε ὁ αὐτοκράτωρ Ναπολέον ὁ Γ'. ἐξέπεσε τοῦ θρόνου αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία αὕτη διὰ τῶν Ὑπεραλπειῶν εἶχε συντελέσει εἰς τὴν κατάλυσιν ἐκείνης καὶ εἰς τὴν ἀνύψωσιν τούτου, ὡς μονάρχου τῆς Γαλλίας, ὡς ἀνωτέρω ἀνέφερον⁽¹⁾ καὶ ἐπειδὴ κηρύττουσα τὰς δεσποτικὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ, ὡς δόγματα πίστεως καὶ ἠθικῆς, διεσάλευε τὰ θεμέλια τῆς μόλις ἀναστάσης καὶ ἐπὶ φιλελευθέρων ἀρχῶν ἐπεραιοθείσης δημοκρατίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ προγράμματι τοῦ Γαμβέτα, Ἰουλίου Φερρῦ, Παύλου Bert καὶ ἄλλων δημοκρατικῶν ἀνεγράφοντο αἱ λέξεις «le cléricalisme, voilà l'ennemi.» Τὸ πρῶτον κατ' αὐτῆς τραῦμα ἐδόθη, ὅποτε ὁ νῦν πρωθυπουργὸς τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας Ἰούλιος Φερρῦ, ὑπουργὸς ὧν τῆς παιδείας τὸ 1879, κατώρθωσε νὰ ἐξορίσῃ τοὺς Ἰησουίτας ἐκ τῆς Γαλλίας. Τὸ δεύτερον κατ' αὐτῆς τραῦμα ἐδόθη τῇ 14/28 Μαρτίου 1882, ὅποτε ἐψηφίσθη ἐν τῇ Βουλῇ ὁ περὶ τῶν σχολείων νόμος (loi scolaire), καθ' ὃν ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἐξεβλήθη τῶν σχολείων, διότι ἐν τοῖς ἐγχειριδίοις καὶ κατηχήσεσιν αὐτῆς ἐδιδάσκοντο αἱ ἀπόλυτοι καὶ δεσποτικαὶ θεοκρατικαὶ ἀρχαὶ τοῦ μεσαίωonos, καθ' ἃς τὸ Κράτος ὀφείλει νὰ ᾔῃαι ὑποτεταγμένον τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ὅπως δὲ πᾶσα δεσποτικὴ τάσις ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ καταπολε-

(1) Ὁρα Πλάτωνος τεύχος ε'. καὶ ς'. τόμ. ς'. σελ. 192.

μηθῆ καὶ ἡ δημοκρατία ἐδραιωθῆ, συνετάχθησαν ἀντιδεσποτικά καὶ ἀντικληρικά ἐγχειρίδια ὑπὸ τοῦ Παύλου Bert, ὑπουργοῦ τῆς παιδείας ἐπὶ Γαμβέτα, τοῦ Campayré,⁽¹⁾ τοῦ Ἰουλίου Steeg καὶ τῆς κυρίας Henry Gréville, ἄπερ, εἰσαχθέντα εἰς τὰ σχολεῖα, ἡ Ρώμη τῆ 3/15 Δεκεμβρίου 1882 ἀφώρισε. Τὸν ἀφορισμὸν αὐτῶν πέντε ἐπίσκοποι τῆς Γαλλίας, ὁ Annecy, ὁ Langres, ὁ Valence, ὁ Viviers καὶ ὁ Albi, ἀναγνόντες ἐπ' ἐκκλησίας ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς Κυβερνήσεως, ἀπηγόρευσαν τοὺς πιστοὺς νὰ πέμπωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τοιαῦτα σχολεῖα καὶ ἠπέλιθον, ὅτι τὴν μετάληψιν τῶν μυστηρίων δὲν θὰ ἐπιτρέψωσιν οὔτε εἰς τοὺς μαθητὰς, οὔτε εἰς τοὺς γονεῖς, οὔτε εἰς τοὺς διδασκάλους, τοὺς ποιουμένους χρῆσιν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο οἱ εἰρημένοι ἐπίσκοποι παρεπέμφθησαν ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως νὰ δικάσῳσιν ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας (le Conseil d'Etat) ἐπὶ καταχρῆσει τῆς ἐπισκοπικῆς ἐξουσίας αὐτῶν, διότι ἐδημοσίευσαν ἐν Γαλλίᾳ τὴν τοῦ πάπα ἀπόφασιν περὶ τοῦ ἀφορισμοῦ τῶν ἐγχειριδίων ἄνευ ἀδείας τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐτάραξαν τὰς συνειδήσεις τοῦ λαοῦ. Τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατ. λαβὸν ὑπ' ὄψει τὸ 16 ἄρθ. τῆς ἐκκλησ. συμβάσεως (concordatum) τῆς μεταξὺ πάπα Πίου τοῦ Ζ' καὶ Ναπολέοντος τοῦ Α' κατὰ τὸ 1801 συναφθείσης καὶ σήμερον ἐν Γαλλίᾳ μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Κράτους ἰσχυούσης, καθ' ὃ «ἡ αὐτοῦ ἀγιότης (ὁ πάπας) ἀναγνωρίζει ἐν τῷ πρώτῳ ὑπάτῳ τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ προνόμια, ὧν ἀπήλαυε παρ' αὐτῇ ἡ ἀρχαία κυβέρνησις» αἰκ τὸ 1 ἄρθρον τῆς αὐτῆς συμβάσεως, καθ' ὃ «ἡ καθολικὴ, ἀποστολικὴ καὶ ῥωμαϊκὴ θρησκεία δέον ν' ἀσκῆται ἐλευθέρως ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἡ λατρεία αὐτῆς νὰ ᾖ δημοσία, συμμορφουμένη πρὸς

(1) Ὁ Campayré λέγει ἐν τῇ 34 σελ. τοῦ ἐγχειριδίου του· «Ναπολέον ὁ Α' ὑπῆρξε φιλαρχος, ἐγωῖστικὸς, ὅστις πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ματαιότητός του κατέστρεψεν ἑκατομμύρια ἀνθρώπων» πρβλ. καὶ ἐγχειρίδιον τοῦ Bert σελ. 34. Ὁ Bert ἐν σελ. 32 λέγει «ὅτι ὁ μέγιστος κακοῦργος τοῦ αἰῶνος τούτου εἶναι ὁ προδότης Βαζαίν.»

τὰς ἀστυνομικὰς διατάξεις, ἃς ἡ Κυβέρνησις θὰ κρίνη ἀναγκαίαις διὰ τὴν δημοσίαν ἡσυχίαν» καὶ ἄλλους ὀργανικοὺς νόμους τῆς Γαλλίας, καθ' οὓς ἡ Κυβέρνησις, ὡς ἔχουσα τὴν ἀνωτάτην ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῇ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, δικαιούται νὰ τιμωρῇ τοὺς παραβάοντας τὰς συνειδήσεις τοῦ λαοῦ, ἐγνωμοδότησε τῇ 16/28 Ἀπριλίου 1883, ὅτι ἡ Κυβέρνησις τοὺς εἰρημένους ἐπισκόπους καὶ πάντας τοὺς ὁμοφρονούντας αὐτοῖς ἐφημερίους, τοὺς δημοσιεύσαντας τὴν περὶ τοῦ ἀφορισμοῦ τῶν ἐγχειριδίων ἀπόφασιν τοῦ πάπα ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτῆς καὶ διαταράξαντας τὰς συνειδήσεις τοῦ λαοῦ, δύναται νὰ τιμωρήσῃ, καταργοῦσα τοὺς μισθοὺς αὐτῶν, τοῦθ' ὅπερ καὶ αὕτη ἔπραξε. Ἐνεκα τούτου οἱ Καθολικοὶ δὲν παύονται κηρύττοντες, ὅτι ἡ Γαλλικὴ Δημοκρατία παρέβη τὸ 14 ἄρθρον τῆς ἐκκλησιαστικῆς συμβάσεως (concordatum), καθ' ὃ ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις ὑποχρεοῦται νὰ μισθοδοτῇ τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἐφημερίους, χωρὶς ὅμως καὶ οὗτοι νὰ παραδέχωνται, ὅτι παρέβησαν καὶ κατεφρόνησαν τὰ ἄρθρα 16 καὶ 1 τῆς ἐκκλησιαστικῆς συμβάσεως καὶ τοὺς ὀργανικοὺς νόμους τοῦ Κράτους. Εἰς δὲ τῶν ὑπερμάχων αὐτῶν εἶναι καὶ ὁ Αἰμύλιος Ollivier, πρωθυπουργὸς τοῦ Ναπολέοντος Γ'. κατὰ τὸ ἔτος 1870, ὅστις τὸν Ἰούλιον τοῦ 1883 ἐξέδωκε καὶ σύγραμμα περὶ τούτου, ἐπιγραφόμενον «le concordat est—il respecté?»

Τὸ τρίτον κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τραῦμα ἐδόθη ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου τῶν Παρισίων, ὅπερ ἀπέβαλεν ὅλα τὰ θρησκευτικὰ ἐμβλήματα τῶν σχολείων, κατεδίωξε τὰς ἀδελφὰς τοῦ ἐλέους καὶ κατώρθωσεν ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1883 νὰ ἐκβληθῶσι τῶν νοσοκομείων τῶν Παρισίων οἱ κληρικοὶ (aumôniers) οἱ πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων τῶν ἀσθενῶν ὠρισμένοι. Εἰς τὸν διωγμὸν αὐτῶν συνήργει καὶ ὁ διευθυντὴς ἐπὶ τῶν δημοσίων βοηθημάτων τῶν Παρισίων (le directeur de l'Assistance publique de Paris). ⁽¹⁾ Διὰ ταῦτα ὁ πάπας ἠναγκάσθη νὰ πέμψῃ τῷ προέδρῳ τῆς δημοκρατίας Grévy ἐπιστολὴν, ἐγ-

(1) Ὅρα «Revue des deux mondes» 1 Μαΐου 1883 chroni-

χειρισθείσαν αὐτῷ τῇ 7/19 Ἰουνίου 1883 διὰ τοῦ ἐν Παρισίοις ἀπεσταλμένου (Nuntius) αὐτοῦ, δι' ἧς περιγράφει τὴν δεινὴν θέσιν τῆς ἐκκλησίας τῆς Γαλλίας καὶ ἐλπίζει ὅτι ἡ κυβέρνησις αὐτῆς θὰ πρᾶξῃ τὴν σύγκρουσιν μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Κράτους, ἥτις θὰ ἔχῃ ὀλέθρια ἀποτελέσματα.⁽¹⁾

Τέλος τῆ πρωτοβουλία τῶν βουλευτῶν Παύλου Bert, Boysset, Γουλιέμου Roche καὶ ἄλλων δημοκρατικῶν, ἡ Βουλὴ τῆς Γαλλίας ἀπεφάσισε νὰ ἐλαττώσῃ τὸν μισθὸν τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῶν Παρισίων ἀπὸ 45,000 φράγκων, ἐτησίως λαμβανομένων, εἰς 15,000 φράγκα, νὰ καταργήσῃ τὰς ὑποτροφίας τῆς κυβερνήσεως, τὰς διδομένας εἰς τὰ ἱερατικὰ σχολεῖα (seminaria) καὶ ν' ἀφαιρέσῃ τὰ δημόσια οἰκήματα, κατοικούμενα ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων. Ἄλλ' ἡ Γερουσία κατὰ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀπορρίψασα τὰς ἀποφάσεις τῆς Βουλῆς ἀντικατέστησε τὰ πράγματα, ὡς ἀρχικῶς εἶχον. Καὶ ἡ ὑπὸ τῶν ριζοσπαστικῶν ὑποβληθεῖσα τῇ Βουλῇ πρότασις περὶ καταργήσεως τῆς παρὰ τὸ Βατικανὸν Γαλλικῆς πρεσβείας ἀπερρίφθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου 1883. Οὕτως ἔχουσι τὰ νῦν πράγματα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς Γαλλίας.

Ἐκ πάντων λοιπὸν τῶν εἰρημένων κατεδείχθη ἡλίου λαμπρότερον, ὅτι τὰ αἷτια, δι' ἃ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία καταπολεμεῖται ὑπὸ τῶν ἐσπερίων κρατῶν τῆς Εὐρώπης, εἶναι ὅτι αὕτη ἐνστερνισαμένη τὰς ἀπολύτους καὶ δεσποτικὰς θεοκρατικὰς ἀρχὰς περὶ Ἐκκλησίας καὶ Κράτους, τὰς ὑπὸ τῶν Καθολικῶν θεολόγων καὶ παπῶν τοῦ μεσαιῶνος μορφωθείσας καὶ διὰ τοῦ τύπου, τῶν μοναχικῶν ταγματῶν, τῶν καθολικῶν συλλόγων, ἑταιριῶν καὶ συντεχνιῶν, τῶν θεολογικῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς Ρώμης, τῶν ἱερατικῶν σχολείων τῶν ἐπισκόπων τῆς Λύσεως, τοῦ δόγματος τῆς ἀσπίλου συλλήψεως τῆς Θεοτόκου, τῆς ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς καὶ τοῦ

que σελ. 231 «Moniteur de Rome.» 19 Μαΐου 1883. Émille Ollivier «le concordat est—il respecté?» σελ. 121.

(1) Ὁρα «Moniteur de Rome» 21 καὶ 22 Ἰουνίου 1883.

συλλόβου πάπα Πιου του Θ'. υποστηριχθείσας και εξαπλωθείσας οὐ παύεται κυρίως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1870 κηρύττονσα αὐτὰς ὡς δόγματα πίστεως καὶ ἠθικῆς, εἰς ἃ πάντα τὰ φιλελεύθερα εὐρωπαϊκὰ κράτη χάριτι τῆς σωτηρίας αὐτῶν δεόν νὰ ὑποτάσσωνται. Τὰ δ' αἴτια τῆς πρὸς τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν διαμάχης τούτων τῶν κρατῶν οἱ παρ' ἡμῖν καλῶς γνόντες ὀφείλουσι νὰ μὴ ἐπιδεικνύωνται ζήλον περὶ τὴν εἰσαγωγὴν αὐτῆς καὶ εἰς τὸ ἡμέτερον Ἔθνος ἤτοι νὰ μὴ ἐνσπείρωσι ζιζάνια μεταξὺ ἡμετέρας Ἐκκλησίας καὶ Κράτους· διότι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, ὡς ἡ ἱστορία καὶ αἱ παραδόσεις αὐτῆς διδάσκουσιν, οὐ μόνον δὲν ἐκήρυξε τὰς ἀπολύτους καὶ δεσποτικὰς θεοκρατικὰς ἀρχὰς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ κατεπολέμησε καὶ καταπολεμεῖ αὐτὰς ὡς ἀντιχριστιανικὰς, ἔχουσα ὑπ' ὄψει τοὺς λόγους, οὓς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶπεν εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ «ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ»⁽¹⁾ καὶ «ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου»⁽²⁾ διότι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἐπαύσατο πιστῶς τηροῦσα τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου, καθ' ἃς ὁ οὐράνιος διδάσκαλος οὐκ ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, ὅπως ἐπίγειον περιβληθῆ βασιλικὸν ἀξίωμα, ὅπερ καὶ ἀπέρριψεν ἀναχωρήσας εἰς τὸ ὄρος, ὅτε οἱ Ἰουδαῖοι ἠθέλησαν ν' ἀνακηρύξωσιν αὐτὸν βασιλέα, οὐκ ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, ὅπως κρίνη, ἀλλὰ σώσῃ καὶ καταστήσῃ αὐτὸν μακάριον καὶ εὐδαίμονα, οὐκ ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, ὅπως γένηται πρῶτος πάντων, αὐτὸς συμβουλεύσας τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ὅτι ὁ θέλων πρῶτος εἶναι γενέσθω πάντων ἔσχατος καὶ πάντων διάκονος, οὐκ ἦλθε τέλος εἰς τὸν κόσμον, ὅπως τοὺς νόμους τοῦ Κράτους καταπατήσῃ, ἀλλὰ τηρήσῃ καὶ σεβασθῆ αὐτούς· διότι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἐπαύσατο διαπρυσίως κηρύττουσα, ὅτι Ἐκκλησία καὶ Κράτος εἶναι δύο ἐξουσίαι, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τεταγμέναι καὶ ἐνίοτε ἀλλήλων ἀπτόμεναι, ἐπειδὴ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐδάφους κινουῦνται καὶ συγχρό-

(1) Ματθ. ΚΒ'. 21.

(2) Ἰωάννου ΙΗ'. 36.

νωσ τοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους περιλαμβάνουσιν, ὧν ἡ μὲν προτίθεται μάλιστα διὰ τῶν φυσικῶν μέσων τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐπιγείου εὐδαιμονίας, ἡ δὲ διὰ τῶν πνευματικῶν μέσων κυρίως τὴν ἐπίτευξιν τῆς αἰωνίου μακαριότητος, χωρὶς ἡ μία νὰ παραβλάπτῃ καὶ σφετερίζηται τὰ δικαιώματα τῆς ἐτέρας· διότι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἠθέλησε ν' ἀναμιχθῆ εἰς τὰ πράγματα τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ κράτους καὶ νὰ ἰσχυρισθῆ, ἔτι δικαιοῦται ν' ἀνατρέφῃ τὰ τέκνα τῶν οἰκογενειῶν, νὰ ἰθύνῃ τὴν τε ἐκκλησιαστικὴν καὶ δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, νὰ κηρύττῃ καὶ ἐκδίδῃ ἐλευθέρως νόμους καὶ νὰ κολάζῃ διὰ σωματικῶν ποινῶν τοὺς παραβάτας αὐτῶν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ Κράτους, ἀλλὰ συνετέλει ὅπως διαπλάττῃ διὰ τῶν πνευματικῶν τέκνων αὐτῆς οὐ μόνον τὸ Ἑλληνικὸν γένος, ἀλλὰ καὶ ἄλλους ἀναλφαβήτους καὶ βαρβάρους λαούς· διότι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία οὐδέποτε διεμάχετο πρὸς ἐγκοσμίους ἀρχάς, ὅπως κατεξουσιάζῃ αὐτῶν, ἀλλ' ἠγωνίζετο ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ἀγῶνας ὑπὲρ τοῦ δικαίου, ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς· διότι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία οὐ μόνον τοὺς εὐγενεῖς τούτους ἠγωνίζετο ἀγῶνας, ἀλλὰ καὶ ἐνεθάρρυνεν, ἀλλὰ καὶ διέχεε βάλσαμον παραμυθίας ἐπὶ τοῦ πάσχοντος ἔθνους ἡμῶν καὶ μάλιστα ὅποτε πατέρων καὶ μητέρων στήθη ἐτύπτοντο καὶ συνεχῶς ἄσθματα μετὰ πόνων ἐκ καρδίας εἰς μυκτῆρας ἐπέμποντο, ὅποτε μητέρες ἐπένθουν τὴν χλόην τῶν νηπίων παρὰ καιρὸν μαρνανθεῖσαν, ὅποτε μαστοὶ ρέοντες γάλα τὴν γῆν ἐλεύκαιναν, τῶν ὑφελκόντων νηπίων ἄφνω σφαγέντων· διότι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία δι' ἀκαταλογίστων θυσιῶν καὶ ἀπαραμίλλων ἀγῶνων ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ μετὰ τῆς πίστεως καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἐθνικότητα ἡμῶν.

Ἄλλὰ φεῦ! ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ὁ κύριος οὗτος παράγων τῆς προόδου καὶ ἀναπτύξεως ἔν τε τῇ ἐλευθέρᾳ καὶ δούλῃ Ἑλλάδι, οὐ μόνον δὲν ὑποστηρίζεται, ἀλλὰ καὶ καταφρονεῖται καὶ καταπολεμεῖται ὑπὸ τῆς νεωτερας ἡμῶν γενεᾶς, τῆς οὐκ ὀλίγας αὐτῇ χάριτας ὀφειλούσης. Οἱ καταφρονῆται καὶ πολέμιοι αὐτῆς πρέπει κλῶς νὰ μελετήσωσι τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους,

ὅπως μάθωσιν ὅτι ἐνόσω μὲν ὁ Ἕλλην ἦτο θρησκευτικὸς διέπρεπε καὶ ὡς ποιητῆς καὶ ὡς καλλιτέχνης καὶ ὡς Μαραθωνομάχος καὶ Σαλαμινομάχος, ὀφείλων νὰ δώσῃ τὸν ἔρκον, ἐν γενόμενος ἔφηβος ὤμνυεν ὡς ἐξῆς· «οὐ κατασχυνῶ τὰ ἔπλα, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην, ᾧ ἂν στοιχήσω, ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὀσίων καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν καὶ τὴν πατρίδα οὐκ ἐλάττω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὄσης ἂν παραδέξωμαι· καὶ εὐηκοήσω τῶν ἀεὶ κρινόντων ἐμφρόνως καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἰδρυμένοις πείσομαι καὶ οὐς τινὰς ἂν ἄλλους τὸ πλῆθος ἰδρύσῃται ὁμοφρόνως· καὶ ἂν τις ἀναιρῆ τοὺς θεσμοὺς ἢ μὴ πείθῃται, οὐκ ἐπιτρέψω, ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πάντων· καὶ ἱερὰ τὰ πάτρια τιμήσω· ἴστορες θεοὶ τούτων.»⁽¹⁾ ἐνόσω δὲ ὁ Ἕλλην ἦτο ἐπικουρείος, ἀπορητικὸς, σκεπτικὸς, ἐφεκτικὸς, ζητητικὸς, ἐξέπιπτε τοῦ μεγαλείου, παρήκμαζε καὶ ἔφθινεν, εἰ καὶ μάτην οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι, Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ Στωικοί, ἐπειρῶντο νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν πνευματικώτερον καὶ σεμνότερον. Οἱ καταφρονηταὶ καὶ πολέμιοι αὐτῆς πρέπει καλῶς νὰ μελετήσωσι τὴν νεωτάτην ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅπως μάθωσιν, ὅποιον θρησκευτικὸν αἰσθημα διέκαίε τὰς ψυχὰς τῶν πατέρων ἡμῶν, ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγωνιζομένων. Οἱ καταφρονηταὶ καὶ πολέμιοι αὐτῆς πρέπει καλῶς νὰ μελετήσωσι τὴν ἱστορίαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ἔθνους, ὅπως ἰδῶσιν, ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο ἔθαλλε καὶ ἤκμαζεν, ὅτε ἐθεοποιεῖ καὶ ἐλάτρευε τὰς ἠθικὰς ἐννοίας, τὸν νοῦν, τὴν ἀρετὴν, τὴν εὐσέβειαν, τὴν πίστιν,⁽²⁾ παρήκμαζε καὶ ἔφθινεν, ὅτε ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὑπεισεληθοῦσα εἰς τὴν Ῥώμην διεσάλευε τὴν πίστιν αὐτῆς· διὰ τοῦτο καὶ ἡ Γερουσία ἀπεφάσισεν, ἵνα ἐκ Ῥώμης ἀπέλθωσι ῥήτορες τινες καὶ φιλόσοφοι, καὶ οἱ τιμηταὶ (Censores) κατέκρινον τὴν διὰ τῶν ῥητόρων παιδείαν.⁽³⁾ Οἱ καταφρονηταὶ καὶ

(1) Πρβλ. Λυκοῦργον κατὰ Λεωκράτους.

(2) Κικέρων de legibus Βιβλ. β'. 8. πρβλ. Διονύσιον Ἀλικαρνασσίαν Ῥωμ. Ἀρχ. βιβλ. β'. 18—19.

(3) Aulus Gellius «noctes Atticae» lib. XV cap. XI.

πολέμιοι αὐτῆς μελετήσαντες ταῦτα καλῶς θέλουσι παραδεχθῆναι, ὅτι, ὅπως τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀκμάσῃ καὶ ἐνισχυθῆ, ἀνάγκη πᾶσα τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα αὐτοῦ ν' ἀναζωπυρηθῆ ἔν τε τῇ ἐλευθέρῃ καὶ δούλῃ Ἑλλάδι. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ἐπιτυχῶς χάνεται τοῦτο διὰ πεπαιδευμένου καὶ μεμορφωμένου κλήρου, ὅστις, ὡς πνευματικὴ μαῖα, παραλαμβάνων τὰ τέκνα ἐκ τοῦ κόλπου τῶν γονέων θέλει δυνηθῆ ν' ἀναζωπυρήσῃ καὶ ἀναπτύξῃ ἠθικῶς ὅ,τι μὲν αὐτοῖς ἀρχῆθεν ὑπῆρχεν, ἀλλ' ἀμυδρὸν καὶ ἀνεπαίσθητον, θέλει δυνηθῆ, λέγω, νὰ παραδώσῃ τῇ Πολιτείᾳ πολίτας χρηστούς, πολίτας εὐαγώγους, πολίτας κοινωνικοὺς, πολίτας πλουτοῦντας ἐν ἔργοις καλοῖς, χωρὶς οὐδεὶς οὐδενὶ ὁ φόβος νὰ ἐνυπάρξῃ, μήπως ὁ Ἑλληνικὸς κλήρος παιδευόμενος καὶ μορφούμενος καταστῆ ἐπιβλαβὴς τῷ ἡμετέρῳ κράτει, διότι δὲν ἔχει νὰ κηρύξῃ τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὅπερ ἡμεῖς ἐνταῦθα περιεγράψαμεν, ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν καὶ σωτήριον τῷ ἡμετέρῳ ἔθνει πρόγραμμα τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐν δὲ τῇ δούλῃ Ἑλλάδι κατορθοῦται ἡ ἀναζωπύρσις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ὅταν ἡμεῖς παραλαμβάνοντες ἐκ τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἡπείρου, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Ἀσίας, νέους ἐκπαιδεύωμεν καὶ διαπλάττωμεν χριστιανικῶς καὶ ἔθνικῶς ἐν καλῶς κατηρτισμένοις ἱερατικοῖς σχολείοις καὶ εἶτα ἐξαποστέλλωμεν εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν, ὡς ἱεραποστόλους, ὅπως καὶ τοὺς ὁμοδόξους συμπολίτας αὐτῶν ἐν τῇ πίστει καὶ ταῖς ἔθνικαῖς παραδόσεσι στηρίζωσι καὶ τὰ συγγενῆ αὐτοῖς στοιχεῖα προσελκύωσιν. Ἐπὶ τοιούτων θρησκευτικῶν ἐξαποστολῶν (missiones) ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει οὐκ ὀλίγον νὰ στηρίξῃ τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀφ' οὗ βλέπομεν, ὅτι ὁ γνωστὸς τῆς Γαλλίας δημοσιογράφος Gabriel Charmes πειρᾶται ἐν τινὶ πραγματείᾳ «ἡ Γαλλία καὶ ἡ Καθολικὴ προστασία» νὰ πείσῃ τοὺς δημοκρατικοὺς συμπολίτας αὐτοῦ, ὅτι ἡ ἐπιρροὴ τῆς Γαλλίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἰσχύεται ἐπὶ τῶν καθολικῶν ἱεραποστόλων, οὓς αὕτη πρέπει νὰ προστατεύῃ, διότι αὐτὸς ἐπισκεψάμενος τὴν Ἀνατολὴν εἶδεν αὐτοὺς νὰ περιτρέχωσι πόλεις καθαρῶς μουσουλμανικὰς, εἶδε τὸ πλῆθος

ν' ἀνίσταται, ὅταν αὐτοὶ διέβαινον, ν' ἀσπάζηται τὰς χεῖρας αὐτῶν ἢ τὸ κράσπεδον τῶν ἱματίων αὐτῶν, ἀποδίδον τὰ τροφεῖα τῆς εὐγνωμοσύνης εἰς αὐτούς, ὡς ἰδρύσαντας σχολεῖα καὶ νοσοκομεῖα, ὡς εἰσαγαγόντας τὴν βιομηχανίαν τῆς Γαλλίας,⁽¹⁾ ἀφ' οὗ βλέπομεν, ὅτι ὁ Καρδινάλιος Lavignerie προσκληθεὶς τῇ 3 Μαΐου 1883 εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ ἐν Ῥώμῃ Ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτηρίου δοθὲν γεῦμα διὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου προπίνει «ὅτι θέλει εἶναι μακάριος νὰ γύσῃ τὸ αἷμα αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως» καὶ διηγεῖται «ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθὲν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερατικὸν σχολεῖον (seminarium) διὰ τοὺς Ἑλληνας Οὐνίτας ἦτοι διὰ τοὺς Ἑλληνας τοὺς ἠνωμένους μετὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀναγνωρίζοντας ὡς κεφαλὴν τὸν πάπαν (Uniti cum Romana Ecclesia) περιέχει τεσσαράκοντα μαθητάς»⁽²⁾ ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Gabriel Charmes θαυμάζει,⁽³⁾ ἀφ' οὗ βλέπομεν, ὅτι ἡ Ῥωσσία μετασχηματίζει πεπειραμένους στρατιωτικοὺς εἰς μοναχοὺς καὶ ζητεῖ νὰ καταπίῃ τὰ μοναστήρια τοῦ Ἄθωνος καὶ καθόλου τὸν Ἑλληνισμόν, ἀφ' οὗ βλέπομεν, ὅτι ἡ Ῥουμανία διὰ διαδόσεως βλαχικῶν βιβλίων καὶ δι' ἱεραποστολῶν ζητεῖ ν' ἀσκήσῃ ἐπιρροὴν τινα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀφ' οὗ τέλος βλέπομεν, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ Βουλγαρία ἰδρυσε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἱερατικὸν σχολεῖον ἐν Ἀνδριανουπόλει. Διὰ ταῦτα δὲν πρέπει ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες νὰ ἡμεθα Ἐπιμηθεῖς, λέγοντες ὅτι αἱ προσηλυτιστικαὶ αὐταὶ ἐταιρίαι δὲν δύνανται νὰ βλάψωσι τὸν Ἑλληνισμόν τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ Προμηθεῖς, νὰ προετοιμαζώμεθα πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, εἰάν θέλωμεν ν' ἀποδῆ ἡ Ἑλλάς μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ δύναμις ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐφ' ᾧ πᾶσα Ἑλληνικὴ ψυχὴ καὶ καρδία εὐχεται καὶ ποθεῖ. Γένοιτο!

(1) Ὅρα τὴν πραγματείαν «La France et le Protectorat catholique» εἰς τὴν «Revue des Deux mondes» τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1883. σελ. 760.

(2) Ὅρα «Moniteur de Rome» 3. Μαΐου 1883.

(3) Ὅρα τὴν εἰρημένην πραγματείαν αὐτοῦ.